

HANNAH ARENDT

EICHMANN IN JERUZALEM: A REPORT ON THE BANALITY OF EVIL

New York, The Viking Press, 1963

EICHMAN V JERUZALÉMĚ: ZPRÁVA O BANALITĚ ZLA

Praha, MF 1995

WALLER R. NEWELL 1996

HANNAH ARENDT
PÍŠE MARY MC CARTHYOVĚJ 1963

①

MARVER H. BERNSTEIN 1964

②

HANS ZEISEL 1964

③

MILOSLAV PETRUSEK 1993

SUSAN SONTAG
POHLAD NA HANNAH Z NEW YORKU 1963

④

FREDERIC S BURIN 1964

⑤

TATIANA SEDOVÁ 1996

⑥

ERNEST VAN DEN HAAG 1963

⑦

EDWIN SAMUEL 1963

WALLER R. NEWELL

ARENTOVEJ EICHMANN V JERUZALEME

Písané pre K&K. 1996

Arendtovej kniha Eichmann v Jeruzaleme vzbudzovala hneď od roku 1963, keď vyšla, obdiv i polemiku. (1) Svojím tvrdením, že z účasti na holocauste Eichmann nevychádza ako netvor, ale naopak, ako byrokrat bez vlastnej tváre, predstavujúci “banálnosť zla”, prispela Arendtová do diskusie o význame totalitarizmu a o ľuďoch, ktorí mu slúžili spôsobom, ktorý je relevantný aj dnes. A skutočne, v situácii, keď koniec studenej vojny neznamenal všeobecné víťazstvo liberálnej demokracie, ale naopak, obnovenie genocídy, akú Európa nezažila od pádu Tretej ríše, je Arendtovej portrét Eichmanna, tejto kapacity na metódy hubenia celých populácií, stále rovnako aktuálny i polemický.

I

Jednou z hlavných tém, ktoré kniha Eichmann v Jeruzaleme nastolila, bola otázka, či izraelská vláda mala právo súdiť Eichmanna za jeho zločiny proti ľudskosti. Ako poznamenáva John Gross vo svojej recenzii v časopise *Encounter*, v prevažnej časti svojej knihy sa Arendtová pokúša dokázať, že v procese sa nepodarilo prezentovať skutočnú spravodlivosť, pretože obžaloba bola (podľa Arendtovej slov) “postavená na tom, čo vytrpeli Židia, nie na tom, čo spáchal Eichmann”. (2)

Inými slovami, Arendtová nepochybuje, že Eichmann si zaslúžil trest z morálnych dôvodov (hoci, ako uvidíme, je presvedčená, že stupeň jeho viny je zložitou otázkou). Ba čo viac, je ochotná prižmúriť oko nad tým, ako izraelskí agenti uniesli Eichmanna z Argentíny. Pochybuje však o tom, že vedenie procesu bolo v pravom zmysle slova korektné. Izraelské oficiálne miesta, usmerňované podľa Arendtovej slov “neviditeľným režisérom Ben-Gurionom”, sa pokúšali vykresliť Eichmanna ako kľúčovú postavu holocaustu. No podľa Arendtovej to bol bezduchý služobník vykonávajúci príkazy zhora. A tak, ako to vidí Arendtová, sa musel zodpovedať za smrť šiestich miliónov Židov najmä preto, že bol najprominentnejším nacistom, akého sa izraelskej vláde podarilo chytiť. Z tohto hľadiska bol proces po právnej stránke akousi “show”. Arendtová tvrdí, že Eichmanna v konečnom dôsledku súdili za celý holocaust, pretože presné hranice jeho osobnej zodpovednosti neboli nikdy stanovené, ani nebola explicitne nastolená otázka jej miery. Keby sa tak totiž bolo stalo, ukázalo by sa, že za organizáciu genocídy niesli hlavnú zodpovednosť nacisti na oveľa vyšších miestach - napríklad Himmler a Heydrich. Arendtová vlastne tvrdí, že na procese sa Eichmannovi pripísala moc, akú za nacistov v skutočnosti nemal, a že zločiny, ktorých sa skutočne dopustil (organizovanie deportácií do táborov smrti), sa niekedy zamieňali so zločinmi, na ktorých sa nezúčastňoval (vedenie táborov smrti).

Opodstatnenosť Arendtovej pochybností o úspešnosti jeruzalemského procesu pri prezentovaní skutočnej spravodlivosti závisí v konečnom dôsledku od toho, či má pravdu, keď považuje Eichmanna iba za koliesko byrokratického súkolia, ako to zhrnula vo svojom známom tvrdení, podľa ktorého bol príkladom “banálnosti zla”. K tomuto problému sa ešte vrátim. Nateraz venujme pozornosť užšiemu problému - otázke, či bol proces po právnej stránke legálny.

Kritické reakcie na Arendtovej pohľad na právny proces boli rôzne: od jedných, ktorým sa zdalo, že sa až príliš snaží zbaviť Eichmanna viny, až po tých, ktorým sa zdalo, že mohla ešte viac sponchybníť postup izraelskej vlády na prísne právnych základoch. Príkladom tohto

druhého typu reakcie je Ernest Van Der Haag. (3) Podľa jeho názoru, Arendtovej kniha ukázala, že Eichmannova poprava bola morálne správna, ale právne chybná.

Van der Haag tvrdí, že Eichmanna uniesli agenti izraelskej tajnej služby. Nezatkol ho teda žiadny riadne ustanovený orgán, preto súdny dvor v Jeruzaleme v jeho prípade od samého počiatku nedokázal zdôvodniť svoju súdnu právomoc. Podľa Arendtovej by bolo riešením ustanoviť medzinárodný tribunál. Tým by sa však podľa Van Der Haaga problém nevyriešil, pretože členmi tribunálu by boli aj komunistickí sudcovia z politických režimov podobných Tretej ríši.

Aj keby sa našiel uspokojujúci spôsob stanovenia medzinárodného tribunálu (ako to bolo v prípade Norimberského procesu), Van Der Haag stále pochybuje o legálnosti takéhoto postupu. Pochybuje o tom, že by jednotlivec mohol byť právne zodpovedný za nemorálne činy režimu porazeného vo vojne silami, ktoré tento proces organizujú. Z jeho argumentácie vyplýva, že Eichmannove činy boli nemorálne, ale neboli nelegálne či neboli o nič menej legálne ako čin pilotov, ktorí zhodili atómovú bombu na Hirošimu. Keby bolo Japonsko vojensky porazilo Spojené štáty, títo piloti by sa podobne ako Eichmann ľahko mohli ocitnúť pred súdom za zločiny proti ľudskosti. Nie Eichmann, ale porazený nacistický štát bol právne i morálne zodpovedný za holocaust. Keby sa dali stanoviť pravidlá na súdne stíhanie takýchto vojnových zločinov, tieto pravidlá by sa podľa Van der Haaga museli uplatňovať rovnako v prípade zločinov víťazov i zločinov porazených. Proces vzbudil dojem, že Eichmann bol popravený najmä preto, lebo patril k strane porazených, a to iba spochybňuje legitimitnosť takýchto procesov s vojnovými zločincami.

Iní kritici však mali úplne odlišný názor. Pri obľudných rozmeroch genocídy, na ktorej sa Eichmann jednoznačne priamo zúčastňoval, považovali Arendtovej pochybnosti o legálnosti jeruzalemského procesu za morálne zanedbateľné. Navyše, Arendtová sa nielen pokúšala ukázať, že iní nacistickí pohlavári hrali v holocauste oveľa dôležitejšiu úlohu než Eichmann, ale aj tvrdila, že židovské rady vytvorené nacistickými úradmi na okupovaných územiach sa priamo zúčastňovali na rozhodovaní o ľuďoch deportovaných do táborov smrti. Na základe týchto dvoch tvrdení niektorí autori považovali knihu *Eichmann v Jeruzaleme* za takmer perverznejší pokus zbaviť Eichmanna jeho vlastného podielu viny, preniest ju na iných nacistov, a dokonca na Židov. Tak napríklad recenzent v *Times Literary Supplement* poznamenáva, že Arendtová “ako by preukazovala obrovskú zhovievavosť k strojom a vykonávateľom konečného riešenia”. (4)

II

Tol'ko, pokiaľ ide o právny problém. Teraz prejdeme k oveľa zásadnejšej otázke: či a do akej miery Eichmann stelesňoval a chápal morálnu skazenosť totalitného systému, ktorému verne slúžil. Ako som už uviedol, plauzibilita Arendtovej tvrdenia, že Eichmann neniesol priamu a zásadnú zodpovednosť za holocaust, je neoddeliteľne spojená s jej charakteristikou Eichmanna ako príkladu “banálnosti zla”. V tomto prípade totiž nemožno pochybovať o faktoch. Ako poznamenal Jay Lifton vo svojej knihe *The Nazi Doctors* (Nacistickí doktori), Eichmann sa priamo zúčastňoval na úprave uzavretých dodávkových automobilov pre splynovanie Židov, Rómov, obetí týfusu a sovietskych vojnových zajatcov vo vyhľadzovacom tábore v Chelme v roku 1941. V júli roku 1941, potom, čo Göring dal Heydrichovi písomný rozkaz urobiť “všetky potrebné prípravy” na “úplné vyriešenie židovskej otázky v Európe patriacej do sféry nemeckého vplyvu”, bol Eichmann poverený organizovaním deportácií do táborov. (5)

Otázka stupňa Eichmannovej viny teda nesúvisí s faktami (ktoré sú nespochybniteľné), ale so stavom jeho myslenia a s jeho vedomým zámerom. Mal vraždy, za ktoré bol zodpovedný, vopred premyslené? Chápal vo svojom vedomí rozsah a hrôzu toho, čo uvádzal do chodu?

Z Arendtovej výroky o "banálnosti zla" vyplýva, že nie. Ako to vyjadril A. Alvarez v *New Statesman*, Arendtovej Eichmann je "výpolodom teórie, poslušným služobníkom zločinu bez vlastnej identity". (6) Sama Arendtová ho opisuje ako "vydedenca slušnej stredostavovskej rodiny, neúspešného obchodného cestujúceho, ktorým jeho nacistickí nadriadení pohrdali a ktorý mal len malé spoločenské ambície..." Arendtová vykreslila Eichmanna ako človeka, ktorý urobil len to, čo mu prikázali. Na to, aby pochopil hrozné dôsledky svojich činov pri organizovaní holocaustu, mu chýbala predstavivosť. Jeho hlavným motívom bol postup v nacistickej byrokratickej hierarchii. Podľa Arendtovej zobrazenia dokonca ani nemusel byť presvedčeným antisemitom. Ako typický človek organizácie bol lojálny voči štátu a jeho príkazy plnil bez ohľadu na to, kto boli obeť. Ako uvádza Norman Podhoretz, Arendtovej Eichmann je "skutočne vynikajúcim obrazom myslenia priemerného nacistu a v širšom kontexte aj obrazom sveta, ktorý ho splodil a dal mu moc urobiť to, čo urobil." (7)

Arendtová tvrdí, že ak človeka ako Eichmann z hľadiska osobnosti démonizujeme a urobíme z neho beštia, sadistu a diabla v ľudskej podobe (ako bol zobrazovaný počas procesu), v podstate ho nemôžeme pochopiť. Iba ak pochopíme totalitný systém, ktorého bol súčasťou, môžeme začať chápať, ako sa tomuto veľmi obyčajnému človeku s priemernými schopnosťami dostalo takej strašnej a deštruktívnej moci nad životmi miliónov ľudí. Knihu *Eichmann v Jeruzaleme* možno z tohto hľadiska chápať ako časť Arendtovej rozsiahleho diela o charaktere totalitarizmu 20. storočia, ktoré je jedným z najvýznamnejších a najplyvnejších analýz tohto problému. Ako Arendtová uvádza vo svojom diele *The Origins of Totalitarianism* (Pôvod totalitarizmu), nacistické koncentračné tábory boli dokonalým modelom idey totalitarizmu. Obete tu boli za pomoci teroru, izolácie a degradácie systematicky nútené vzdať sa akejkoľvek viery v zákon, morálku či zdravý rozum, až kým sa zoči-voči vlastnému zničeniu nestali úplne pasívnymi. No ešte predtým, ako mohla byť táto mašinéria systematickej redukcie ľudskej osobnosti uvedená do chodu, ľudia, ktorí ju riadili (ako napríklad Eichmann), museli na psychologickú úroveň prejsť podobným procesom. Aj oni museli byť systematicky zbavovaní akýchkoľvek výčítok svedomia či stôp morálnej predstavivosti, ktorá by im umožnila pochopiť hrôzu a neludskosť ich činov voči iným. Eichmann ako provinčný človek s obmedzeným vzdelaním, absolútne spokojný so svojím postavením v uzavretom systéme totalitnej autority, bol dokonalým médiom tohto totalitného systému.

Mnohí kritici reagovali priaznivo na Arendtovej širšiu tézu o totalitarizme v tejto knihe podľa ktorej je pre úplne pochopenie technicky zabezpečenej, štátom riadenej genocídy 20. storočia, dôležitejšie pochopiť totalitný systém ako celok, než pochopiť ktoréhokoľvek jeho byrokratického prísluhovača. Ako poznamenáva Podhoretz, Arendtová nás učí, že musíme znovu preskúmať povahu modernej tyranie, reprezentovanú predovšetkým nacizmom, aby sme pochopili, čím sa líši od tradičných typov despotickej a diktátorskej vlády.

Podľa týchto kritikov však z faktu, že Eichmannove činy nemožno pochopiť mimo totalitného systému ako celku, nevyplýva, že sám Eichmann bol iba bezduchým vykonávateľom bez akéhokoľvek vnútorného cieľa alebo zaujatia pre to, čo robil. Naopak, možno tvrdiť, že obrovský rozsah a efektívnosť totalitného teroru priťahuje do svojich služieb zrejme rovnako sadistov či ľudí v zajatí patologickej nenávisti ako aj nevýrazných, nesebavedomých a ľahko zmanipulovateľných ľudí. Ako píše Podhoretz, nik, kto nebol zúrivým antisemitom, nemohol vstúpiť do SS, nik, kto mal svedomie, sa nemohol zúčastňovať na genocíde, žiadna banálna osobnosť nemohla tak efektívne konať v záujme zla, aby nás pritom nenaučila niečo o povahe zla.

Louis Harrap hovorí, že v Arendtovej slávnom výroky o banálnosti zla nie je jasné, či tým myslí banálnosť človeka, ktorý koná, alebo banálnosť činu. „Stáva sa samotné zlo“, pýta sa Harrap „obyčajným v dôsledku obvyčajnej povahy toho, kto zlo činiť?“ A pokračuje:

„Bolo zlo, ktoré spáchal Eichmann banálne preto, lebo on sám bol obyčajným človekom? Ako sa líši banálne zlo od zla, ktoré banálne nie je - identitou toho, kto ho pácha? Arendtovej výrok je nejasný, ak nie zavádzajúci. Nech už ním mienila čokoľvek, zlo nikdy nie je banálne: s jeho prežívaním sa spája príliš veľa ľudského utrpenia a s jeho páchaním zasa príliš veľa bezcitnosti, skazenosti či zloby, aby takáto charakteristika bola oprávnená.“ (8)

Dovoľte mi zakončiť vlastnou úvahou. (9) Základným poslaním totalitarizmu je organizovanie a mobilizovanie masovej nenávisťi a záštie. V netotalitných a iných tradičných formách politiky takéto animozity zvyčajne sídlia v hlbších vrstvách subpolitckej spoločnosti. V podmienkach totalitarizmu sa naopak nenávisť všeobecne rozširuje tým, že sa zameriava na vykonštruovaného rasového či triedneho nepriateľa, ktorý údajne ohrozuje štát. Tak sa vypudí zo subpolitckých vrstiev a zaodeje do hávu neustranného politckého posolania. Na rozdiel od tyranov minulosti - krutých, ale nedôsledných pôžitkárov, poháňaných skorumpovanou túžbou po rozkoši a bohatstve - totalitarizmus vyžaduje „idealistu deštrukcie“: samouka zo zapadákov, bývalého školníka či kaviarenského intelektuála, ktorý si navlečie uniformu obyčajného vojaka. Takýto režim si môže vyžadovať vyhladzovacie metódy, ktoré sú samy o sebe „banálne“ v tom zmysle, že sú manažérske efektívne a zahalené do temného byrokratického žargónu, ktorým sa hovorí o „presídlení“, „deportácii“ či „zvláštnom prístupe“. No cieľom, pre ktorý sa táto nezapadajúca efektívnosť mobilizuje, je vášnivá nenávisť. A to je hocičo iné, len nie banálne. Eichmannove posledné slová, ktoré vraj vyslovil pred pádom Tretej ríše nie sú, ak by sme ho mali chápať podľa Arendtovej, „hrozivo normálne“, ale hrozivo zlé: povedal, „že by so smiechom skočil do hrobu, pretože pocit, že má na svedomí päť miliónov ľudí, ho naplňa mimoriadnym uspokojením.“

(1) Arendt, H.: *Eichmann in Jerusalem*, New York, Viking Press, 1963.

(2) Gross, J.: *Arendt on Eichmann*. In: *Encounter*, r. 21, s. 65, november 1963.

(3) Van der Haag, E.: *Crimes against Humanity*.

(4) *Judges in Israel: The Case of Adolf Eichmann*. In: *Times Literary Supplement*, 30. apríl 1964.

(5) Lifton, R. J.: *The Nazi Doctors*, New York, Basic Books, 1986, s. 78, 158-162.

(6) Alvarez, A.: *It Did Not Happen Anywhere*. In: *New Statesman*, 11. október 1963, roč. 66.

(7) Podhoretz, N.: *Hannah Arendt on Eichmann*. In: *Commentary*, roč. 36, september 1963.

(8) Harrap, L.: In: *Science and Society*, roč. 28, 1964.

(9) Bližšie pozri Newell, R.: *Dictatorship*. In: *Lipsset, S. M.* (vyd.): *The Encyclopedia of Democracy*. Washington, Congressional Quarterly Books 1995.

Z anglického originálu *Hannah Arendt's Eichmann in Jerusalem* preložila Ľubica Hábová.

HANNAH ARENDT
PIŠE MARY MC CARTHYOVEJ

Magazín literáture, č. 337, november 1995

Zoznámili sa roku 1944 v jednom bare na Manhattane prostredníctvom spoločného známeho. Čoskoro si začali písať a ich korespondencia trvala až do roku 1975, keď Hannah zomrela. Listy pochádzajú z obdobia, keď Mary Mc Carthyovej vyšiel román *Skupina* a Hannah zbierala ohlasy na svoju knihu *Eichmann v Jeruzaleme*, ktorá vyšla v máji roku 1963.

New York, 16. september 1963

Drahá Mary,

viem, mala som Ti napísať už dávno. *Skupina* sa mi veľmi, naozaj veľmi páčila, je celkom iná ako Tvoje ostatné knihy, je najláskavejšia a zároveň najsmutnejšia; našla som v nej konečný výklad tohto obdobia, ale vidieňo z veľmi veľkej diaľky. Získala si zmysel pre perspektívu alebo lepšie povedané, podarilo sa Ti natoľko vzdialiť od svojho predošlého života, že teraz všetko nachádza správne miesto. Teba sa to však už priamo netýka. A práve tým je táto kniha väčšmi než ktorákoľvek predchádzajúca románom. Nemusím Ti opakovať to, čo hovoria všetci aspoň trochu kultivovaní ľudia, že je to výborne napísané (vety majú mimoriadnu vnútornú rovnováhu) a často do popuku. S veľkým potešením som si prečítala aj novelu o Taliansku v časopise *New Yorker*. (1) Patrí k Tvojim najlepším.

Prečo som nenapísala skôr? Pravda je taká, nebola som vo forme. Heinrich sa necítil dobre, teraz je to už oveľa lepšie, pracuje ako zvyčajne, atď., ale robím si oňho starosti a som veľmi nešťastná, že musím ísť do Chicaga (toto nech zostane medzi nami, prosím ťa). (2) Sme spolu už dvadsaťosem rokov a život bez neho si neviem predstaviť. Navyše tá aféra okolo Eichmanna, ktorej sa ho pokúšam podľa možnosti čo najviac ušetriť, takže chápeš, že mi nie je veľmi do písania. Asi vieš, že aj PR (*Partisan Review*) sa postavila proti mne (Lionel Abel šíri o mne a Heinrichovi samé klebety) (3), takže sa dá všeobecne povedať, že intelektuálnu a inú spodinu zmobilizovali úspešne. Práve som sa dozvedela, že Liga proti hanobeniu (*Anti-Defamation League*) rozoslala všetkým rabínom obežník, v ktorom ich žiada, aby na Nový rok vystúpili proti mne. Keby bolo inak všetko v poriadku, zrejme by ma to nijak zvlášť nevzrušovalo. Keďže som však teraz veľmi nepokojná, neviem-neviem, či sa mi podarí zachovať chladnú hlavu a nevybuchnúť. Akému riziku sa človek vystavuje, keď chce povedať hľu pravdu bez teoretických a učených príkras. (4) Musím uznať, že tento aspekt celej aféry ma nadchýňa, naučila som sa čosi o pravde a politike. Na budúci týždeň odchádzam z New Yorku. Nájdeš ma vo Výbore pre sociálne otázky (Committee on Social Thought, University of Chicago). (...)

Predpokladám, že si už naspät' z Talianska a dúfam, že všetko dobre prebehlo. Veľmi sa teším, že figuruješ na zozname bestsellerov a zarábaš toľko peňazí. Presne to si potrebovala, milá moja, využi to a buď šťastná!

Odovzdaj moje srdečné pozdravy Jimovi. Myslím, že sme sa v Paríži našli a rozumeli si oveľa lepšie ako predtým.

Srdečne

Tvoja Hannah

(1) *Letnú psi*. *The New Yorker* zo 14. septembra 1963.

(2) Roku 1961 mal Heinrich Blucher výduť mozgu, ktorá bola príčinou depresii počas celej aféry okolo Eichmanna.

(3) V *Partisan Review* marec / apríl 1963 vyšiel článok Lionela Abela nazvaný: *Estetika zla: Hannah Arendtová o Eichmannovi a Židoch*. Abel obvinil Arendtovú, že z estetického hľadiska urobila z Eichmanna veselú postavu a zo Židov odporne bytosti.

(4) Arendtová zrejme naráža na to, čo napísala o servilnosti židovských rád voči nacistom. Vyhľadzovacia politika by bola vznikla aj za odporu, priznala, ale ťažšie by sa uskutočňovala.

New York, 20. september 1963

Drahá Mary,

naše listy sa križovali (1) a je mi ľúto, že som Ti písala v depresii. Heinrich sa už cíti dobre, povedzme. Dnes Ti môžem zas len zopakovať, že aj Ty musíš mať uši všade, pokiaľ ide o diskusie o Tvojej knihe. Včera som mala dlhý rozhovor s Denverom Lindleyom, ktorý má knihu veľmi rád, ako aj mnohé iné. To, že sa "chlapci" (2) chceli postaviť proti Tebe, sa mi vidí celkom prirodzené a myslím, že je to skôr preto, lebo Skupina je bestseller, a nejde o politické dôvody. Dúfam, že sa čoskoro dozviem, že s tým prestali.

Keď som dostala Tvoj list, urobila som niečo, čo by som inak neurobila. Kvôli Tebe a Nicolovi som si poznačila argumenty proti (Abelovmu článku) (3), hoci nemienim odpovedať z nasledovného dôvodu: ide o článok v kontexte politickej kampane, nie o kritiku, a preto sa vlastne mojej knihy netýka. Napríklad to, čo napísal (Michael) Musmanno (4), je o knihe, ktorú som nikdy nenapísala. Tí, čo spustili politickú kampaň, sa pokúsili vytvoriť "obraz", ktorý by mal nahradiť obraz knihy. Nemôžem proti tomu urobiť nič, nielen preto, o čom hovoríš Ty, ale preto, lebo jednotlivec ako taký nemá moc, zatiaľ čo moc výrobcov obrazu je značná - peniaze, personál, čas, známosti a podobne. Trvám na tom, že som napísala reportáž, a nerobila politiku, židovskú či inú.

S ľuďmi z PR (*Partisan Review*) som sa nerozišla kvôli obsahu Abelovho článku, ale kvôli výberu kritika. Veci sa majú takto: a/ Vedeli, že Abel už napísal jeden článok proti mne (o *Between Past and Future*), takže mi nebol naklonený, b/ tým, že zverili kritiku človeku ako Abel, úplne znevážili mňa a moju prácu. Dwight im o tomto napísal zúrivy a skvelý list.

Mohla by som dodať, že určité body reportáže naozaj protirečia knihe o totalitarizme, ale Abel na ne bohvie prečo nepoukázal. Ide o nasledovné body: 1/ V Totalitarizme hovorím siahodlho o dierach zabudnutia. V knihe o Eichmannovi píšem na strane 212: Diery zabudnutia nestávajú. Nič ľudského nie je také dokonalé a na svete žije jednoducho príliš veľa ľudí, aby bolo možné úplne zabudnúť. Vždy však zostane jeden živý, aby rozpovedal, čo sa stalo. 2/ Pri pozornom čítaní možno postrehnúť, že ideológia ovplyvnila Eichmanna oveľa menej, ako tvrdím v knihe o totalitarizme. Hádám som precenila dosah ideológie na jednotlivca. Aj v knihe o totalitarizme, v kapitole o ideológii a terore, naznačujem, že elita hnutia zvláštnym spôsobom rada stráca ideologický obsah. Dôležité je hnutie ako také; napríklad antisemitizmus (*sic*) stratil svoj obsah vo vyhladzovacej politike, lebo vyhladzovanie by bolo pokračovalo, aj keby už nezostal ani jeden Žid na zabitie. Inak povedané, vyhladzovanie 'per se' je dôležitejšie ako antisemitizmus alebo rasizmus. 3/ A to je hádam najzávažnejšie. samotný výraz "banalita zla" protirečí výrazu "radikálne zlo", ktorý som použila v knihe o totalitarizme. Je to príliš ťažká téma, aby som ju tu mohla rozobrať, ale je to dôležité.

Píšeš, že by som sa mala dožadovať práva definovať svoje myšlienky. Podľa mňa v tej reportáži nie sú myšlienky, iba fakty a niekoľko záverov zvyčajne na konci každej kapitoly. Jedinou výnimkou je epilóg, a to je diskusia o právnom aspekte celej záležitosti. Inak povedané, celá táto zúrivosť sa týka faktov, a nie teórií či myšlienok. Nevraživosť voči mne je nevraživosťou proti niekomu, kto hovorí pravdu na rovne faktov, a nie proti niekomu, koho myšlienky protirečia všeobecne prijatým myšlienkam.

Dvadsaťateho piateho odchádzam odtiaľto a moja adresa bude: Quadrangle Club, University of Chicago. (...) Trochu sa trápim kvôli Tvojmu zdraviu. Daj na seba pozor. Dúfajme, že sa čoskoro uvidíme.

S láskou Tvoja Hannah

(1) List Mc Carthyovej sa stratil

(2) Naráža na širší okruh newyorských intelektuálov okolo *Partisan Review*, o ktorom sa často hovorí ako o "chlapcoch".

(3) Tento štvorstranový text figuruje ako jednoduchá vsuvka medzi Mary Mc Carthy Papers vo Vassar College.

(4) V tomto článku (*Muž s čistým svedomím*, *The New York Times Book Review* z 19. mája 1963) sudca Musmanno obvinil Arenstovú, že hájila gestapo a hanbila židovské obete.

1

MARVER H. BERNSTEIN
PRINCETON UNIVERSITY*American Political Science Review*, roč. 58
máj 1964

Iba malá časť tejto provokujúcej knihy je správou o Eichmannovom procese. Je najmä pokusom opísať Eichmannovu úlohu v historickej tragédii Hitlerovho konečného riešenia židovskej otázky a úlohu, ktorú židovskí vodcovia zohrali pri fyzickej likvidácii svojich súkmeňovcov. Proces možno charakterizovať veľmi stručne. Podľa Arendtovej na procese nevládla túžba po spravodlivosti, ale túžba po pomste, preto nebol súdnym procesom, ale politickou show. K samotnému procesu je Arendtová veľmi kritická: k spôsobu obžaloby, k nezrovnalostiam obhajoby, k podstate obhajoby, k úlohe Ben Guriona i k tomu, že Eichmann bol súdený pred izraelským súdnym dvorom, a nie pred medzinárodným tribunálom. Pozitívne hodnotí iba zásadové postoje sudcov. Veľká časť tejto kritiky je presvedčivá, hoci racionálnosť autorkiných súdov je podfarbená antisionistickým podtónom, ktorý preniká celou knihou.

Oveľa významnejšie než samotný proces je to, ako autorka pristupuje k Eichmannovi ako k osobe a k údajnému podielu Židov na ich vlastnom vyhubení. Eichmannov portrét je úchvatný, brilantne vykreslený, veľmi provokujúci a v konečnom dôsledku nepravdivý. Pre Arendtovú je Eichmann priemerným byrokratom s nedostatočným vzdelaním, s podpriemernou inteligenciou a s neobyčajne zlou pamäťou. Nedokázal sa na žiadnu vec pozrieť z hľadiska niekoho iného, ani myslieť z hľadiska niekoho iného. Komunikácia s ním bola teda nemožná. Nezaujímal ho absolútne nič, čo bezprostredne nesúviselo s jeho prácou - a tou bolo posilať ľudí na smrť. Zahubilo ho jeho chvastúnstvo. Ukazuje sa teda ako banálny človek, ktorého úloha pri konečnom riešení bola značne zveličená.

Aj keď autorka správne uzatvára, že obžaloba nikdy nepodložila dostatočnými dôkazmi obraz Eichmanna ako Hitlerovho najdokonalejšieho zločinca, absolútna zámena obľudného nacistu - obľudného v zmysle obľudnosti zločínov spáchaných proti ľudskosti - za banálneho, bezvýznamného, priemerného nacistu je príliš jednostranná. Je aj príliš výhodná,

pretože zapadá do autorkinej koncepcie totalitného systému a ako taká vysvetľuje ochotu priemerných ľudí zúčastňovať sa na obnaženom zle. Eichmannovu vinu, ktorú nikde nepopiera, vysvetľuje veľmi jedno-ducho: bol vykonávateľom a obeťou nacistického totalitarizmu.

Totálny morálny kolaps spôsobený nacistami vystupuje do popredia dramatickejšie pri vykresľovaní vodcov európskej židovskej komunity ako kolaborantov pri vyhubení židovských komunít. To, že Hitlerov a Himmlerov plán genocídy si vyžadoval spoluprácu Židov v "administratívnej a policajnej oblasti", je známe. Arendtová sa skutočne vo veľkej miere opiera o zistenia rozsiahlej práce R. Hilberga *The Destruction of European Jews*, no nevyužíva výsledky objektívneho historického výskumu, odmieta Hilbergove skľučujúce, súciteľné úsudky a namiesto nich stavia svoje vlastné, podopreté pochybnými výkladmi protinacistických aktivít vo Francúzsku, Taliansku, Belgicku, Bulharsku a Dánsku. Arendtová totiž tvrdí, že hrôzy židovskej katastrofy boli priamym dôsledkom židovského kolaborantstva. Keby židovskí vodcovia neboli spolupracovali pri zostavovaní zoznamov deportovaných, keby neboli zhromažďovali peniaze na zaplatenie výdavkov spojených s deportáciami a fyzickou likvidáciou, keby neboli poskytovali informácie o uvoľnených bytoch a neboli pomáhali policii chytať Židov a nakladať ich do vlakov, "bol by vznikol chaos a bolo by veľa utrpenia, ale celkový počet obetí by sotva dosiahol 4,5 - 6 miliónov ľudí". K tomuto neobvyklému konečnému konštatovaniu mohla Arendtová dôjsť iba prekrútením histórie, najmä v chápaní významu hnutia odporu Belgičanov, Francúzov a Dánov pri zachraňovaní Židov vo svojich krajinách. Prejavuje sa aj v tom, ako Arendtová, nepoučená svedectvami, trvá na tom, že židovský odpor by bol mohol, dokonca aj bez významnej pomoci iných, napokon zachrániť ich životy.

Pri analýze židovskej spoluviny na konečnom riešení sa Arendtová vôbec nepokúša vysvetliť, prečo židovskí predáci spolupracovali s nacistami. Je to kľúčová otázka, pretože židovské kolaborantstvo vraj poskytuje "najpenikavejší pohľad na úplne morálne zlyhanie, ktoré nacisti spôsobili v slušnej európskej spoločnosti - nielen v Nemecku, ale takmer vo všetkých krajinách, nielen medzi žalobcami, ale aj medzi obeťami". Ironiou tejto zvláštnej knihy je práve to, že nedokázala vysvetliť, prečo židovskí predáci spolupracovali pri záhube svojich súkmeňovcov a pri vlastnej záhube, čo je v pozoruhodnom rozpore s jej imaginatívnym úsilím vysvetliť Eichmannovo správanie. Arendtová sa necháva unášať rozpornosťami a napokon stavia čitateľa pred rozpornosť medzi banálnym, priemerným

nacistickým vrahom a Židom ako nenávideným spolupáchateľom zla. Kým Eichmannovo správanie, ktorého vinu nikde nepopiera, analyzuje podrobne, správanie onoho Žida zostáva nevysvetlené. V knihe sa uplatňuje jedno kritérium pri posudzovaní Židov a iné pri posudzovaní druhých, a tak jej vyústenie je nejednoznačné a paradoxné. Či už sú Arendtovej úvahy správne, alebo nie, kniha na mnohých miestach prináša brilantné reflexie o postavení človeka, no nie je to práca postavená na serióznom vedeckom základe.

Z anglického originálu preložila Ľubica Hábová.

2

HANS ZEISEL
UNIVERSITY OF CHICAGO LAW SCHOOL

Annals of the American Academy; roč. 353
máj 1964

Táto kniha je radom brilantných pozorovaní a úvah o jeruzalemskom procese a o udalostiach, ku ktorým viedol. Pôvodne išlo o články pre *The New Yorker* a radí sa k vynikajúcej tradícii správ o procesoch, ktorú asi pred dvadsiatimi piatimi rokmi založila Rebecca Westová. Arendtovej kniha je jednou z troch kníh o Eichmannovom procese, ktoré doteraz vyšli. Ďalšími dvoma sú *The Trial of Adolf Eichmann* (Eichmannov proces) od Lorda Russela z Liverpoolu (nie je príbuzný Bertranda Russella) a *The Capture and Trial of Adolf Eichmann* (Eichmannovo únos a proces) od Moshe Pearlmana, ktorý je, ako sa v knihe uvádza, "riaditeľom informačnej služby v Izraeli". Na rozdiel od týchto dvoch kníh, ktoré boli iba pokusom zachytiť priebeh obžaloby, sa Arendtová odvážne postavila zoči-voči niektorým zložitým momentom tohto prípadu. Nie že by nezdieľala celosvetovú lútosť a zhozenie nad židovskou katastrofou a nad absolútnou vinou jej hlavných páchatelov. O týchto veciach nepochybuje. Poukazuje na to, aký vplyv majú ešte stále títo muži zla na niektoré mocenské pozície Západného Nemecka a dokonca sa mi zdá, že až príliš nerozmyslene schvaľuje Eichmannovu popravu. Je spokojná, že "dávno zabudnuté zásady ... pomsty a odplaty" v tomto prípade absolútne ospravedlňujú rozsudok, podľa ktorého "Eichmann musí visieť".

Reakcia, ktorú táto kniha vyvolala v židovskej komunite, však bola zväčša zúrivá: záplava listov adresovaných vydavateľom, recenzie, články neustále prichádzajúce z Izraela. Oneskorený recenzent má preto veľké nutkanie považovať túto reakciu za kľúč k pochopeniu veľkého významu tejto knihy. Príčiny tohto rozruchu treba zrejme hľadať u Arendtovej i u židovskej verejnosti. Nie je ťažké nájsť príčiny tohto rozruchu v samotnej knihe. Arendtová v podstate nepripustila, aby obľudnosť hrozných zločinov otupila jej vnímanie nejednoznačnosti procesu. Začína tým, že zaznamenáva rozpornosť medzi bezmedznosťou holocaustu a takmer smiešnou priemernosťou človeka, ktorý bol obvinený, že ho spôsobil. Ďalej, keď svedok obžaloby hovorí o tom, ako sa židovské komunity stavali k útokom, premýšľa zasa o podivných putách, ktoré viazali niektoré obeť k ich vrahom, ako napríklad v Maďarsku či vtedy, keď židovskí funkcionári v Berlíne a inde zhromažďovali Židov. Kladie si otázku, či miestni židovskí predáci konali vždy múdro, a odpovedá na ňu záporne. A pripomína nám, že aj situácia židovstva stále nesie stopy deformácie: izraelské zákony proti zmiešaným manželstvám vzbudzujú nepríjemné asociácie.

Príčiny prudkej reakcie zo strany židovskej verejnosti sú asi zložitejšie. Predovšetkým je tu ešte stále bolesť a čerstvé a desivé spomienky, takže každé upozornenie na nejednoznačnosť sa pociťuje ako pokus zbaviť vrahov viny. Ak je upozornenie také ostré a nemilosrdné ako u Arendtovej, bolesť sa zrejme stáva neznesiteľnou. Mohla určite prejavíť viac taktu, viac porozumenia pre otvorené rany a viac súcitu s tými, ktorých pri retrospektívnom pohľade možno obviňovať z omylu.

Tým sa však celá vec nekončí. Nemôžeme sa zbaviť pocitu, že reakcia Židov, aj keď pomerne spontánna, mala aj svoje politické pozadie. Príliš systematická zničujúca kritika Arendtovej akosi čudne kontrastuje s prípadom inej, oveľa ostrejšej židovskej kritiky Židov. Bruno Bettelheim pred rokmi urobil to, čo teraz nespravodlivo vyčítajú Arendtovej: dosť všeobecne obvinil židovské obeť, že rozhodujúcim spôsobom prispeli k vlastnej katastrofe. Toto zvrátené obvinenie nikdy nevyvolalo podobnú reakciu ako voči Arendtovej. To nás núti k záveru, že ono pobúrenie nevyvolalo iba to, že poukázala na mravnú nejednoznačnosť, ale aj to, že napadla politické zdôvodnenie Eichmannovho procesu. Politické procesy sú vždy nebezpečné pre tých, čo ich organizujú, aj keď vina obžalovaného, ako v tomto prípade, bola jasná dávno pred začatím procesu. Zo správy Hannah Arendtovej by sa mohlo zdať, že niektoré z týchto nebezpečenstiev sa splnili. Pokiaľ ide

o historickú pravdu, táto výsostne impresionistická kniha si nemôže robiť nárok na vyrozprávanie celého príbehu. Formálne je vlastne správou o tom, čo uvádzali svedkovia na procese a iní ľudia mimo procesu, a tak je vlastne svedectvom z druhej ruky. Budú ešte ďalšie knihy, ktoré, ak sa Arendtová mylila, uvedú správu na správnu mieru. Nech už však jej zaujatost bola akákoľvek, reakcia zo strany židovstva bola neprimeraná a je zlou predzvestou modelu budúceho vývoja. Ak chceme skutočne poznať celý príbeh tých hrozných desiatich rokov, budeme musieť načúvať aj čomusi inému, nielen rozprávke pre deti, podľa ktorej je za všetko vinný Eichmann. Budeme si toho musieť vypočúť viac, a mali by sme byť pripravení trpezlivo a s úctou načúvať tým, čo hovoria o našich kamených srdciach a politickej hluchote. Až na také výnimky, akým bolo správanie dánskej kráľovskej rodiny, sme vo vzťahu jedného k druhému všetci zlyhali.

Z anglického originálu preložila Lubica Hábová.

3

MILOSLAV PETRUSEK AKTUÁLNOST "BANÁLNEHO ZLA" HANNAH ARENDTOVÉ

S-Obzor

*Čtvrtletník pro kritickou sociologii. č. 2, s. 8-15
1993*

Ti nejhorší se přestali bát a ti nejlepší ztratil naději.

Jacob Rogozinski

V roce 1961 proběhl v Jeruzalémě jeden z mnoha procesů s válečnými zločinci z let druhé světové války. V tomto případě však šlo o proces, který se měl zapsat nejen do dějin justice, ale také do dějin sociálního a politického myšlení. Na lavici pro spravodaje totiž seděla pravděpodobně nejvýznamnější politická myslitelka (1) naší doby Hannah Arendtová. Na lavici obžalovaných v neprůstředné skleněné kabině, pak seděl muž, který organizoval a řídil, tedy "technicky prováděl" největší masový zločin všech dob - vyvražďení šesti milionů Židů. Byl to podplukovník SS Adolf Eichmann. Skutečně - Eichmann to nikdy nedotáhl dál než na podplukovníka. (2) Nikdy nepatřil mezi vojenskou a politickou špičku, nikdy nebyl přijímán s vnějšími poctami a nikdy se netěšil z důvěrného přátelství bohů nacistického Olympu. Eichmann byl vlastně, uvážíme-

li kolik podplukovníků SS vyprodukovala nacistická říše, v jistém smyslu jedním ze zdánlivě subalterních důstojníků, dokonce pouze důstojnických úředníků. Eichmann nikdy nikoho osobně nezavraždil, nikdy nikoho netýral a nikdy nikomu přímo fyzicky neublížil. Nebylo mu možno prokázat vlastně ani jedinou hmatatelnou, fyzickou, neřku-li brutální, přímou, s promínutím obyčejnou vraždu. Co mu však bylo možno prokázat, byla aktivní účast na vraždě šesti milionů lidí, na vraždě promyšlené, ideologicky zdůvodněné, předem plánované a technicky dokonale zorganizované. (3) Eichmann měl ve své správě pouze ono technické provedení. V procesu s Eichmannem se poprvé se strašlivou názorností projevil fenomén, který se právem stane znamením tragického vyústění moderní doby - fenomén *rozporu mezi objektivně prokazaným a prokazatelným, dovršeným zločinem na jedné straně a subjektivním pocitem neviny* jako důsledkem neschopnosti "představit si cokoli z pohledu druhého člověka" (Arendtová) na straně druhé. Ano - představit si cokoli z jiné než vlastní perspektivy, neschopnosti vnímat perspektivu druhého člověka, který je člověkem stejně jako já, který je stejně jako já způsobilý ke štěstí, lásce i zlu, k radosti i utrpení.

Největší zločiny je ovšem možné spáchat pouze za předpokladu, že na jiného, na toho druhého, nebudu hledět jako na člověka, jako na neopakovatelnou lidskou bytost, ale buď jako na představitele nějakého obecnějšího druhu, budiž jím Němec, Polák, Cikán, Žid, mohamedán, Arab nebo Srb, nebo jako na neosobní, zvěcnělou položku, jako na číslo ve výkazu. Ta první procedura, *proměna konkrétní bytosti v neosobního představitele druhu*, se děje prostřednictvím ideologií, zejména nacionalistických a rasistických. (4) Ta druhá procedura, *proměna člověka v číslo*, v položku seznamu, se děje prostřednictvím *byrokratického aparátu*, který chce mít všechno spočítáno a proto také převedeno na spočitatelné. V onom strašlivém neštěstí, šoa či holocaustu, došlo k souběhu obou těchto procedur, ideologické i byrokratické. Eichmann byl představitelem jen jedné z nich, té zdánlivě nevinnější, byrokratické, avšak představitelem hlavním, nejvýznamnějším.

Procesu s Eichmannem, se, jak řečeno, účastnila tehdy čtyřiapadesátiletá Hannah Arendtová, která psala o jeho kontroverzním a dramatickém průběhu články do časopisu *The New Yorker*, jež pak vydala knižně. (5) Knižka vzbudila snad ještě větší rozruch než proces sám. Vystoupili proti ní ve svorném šiku antisemitisté i sionisté - ti první ji napadali pro židovskou zaujatost, ti druhí naopak pro nedostatečné židovství. Jistý J. Robinson napsal dokonce čtyřset-

stránkovou knížku pod příznačným názvem Co pokřiveno, budiž narovnáno s podtitulem *Eichmannův proces, židovská katastrofa a vyprávění Hannah Arendtové.* (6) Do dějin sociálního myšlení však knížka Hannah Arendtové Eichmann v Jeruzalémě nevstoupila ani díky provokativnosti tématu, ani díky skandálu, který vyvolala, ale tím, že upozornila na nesmírně nebezpečný fenomén obecného významu, totiž na fenomén *banálního zla, banality zla a banalizace zla*. Václav Bělohradský shrnuje úvahu Arendtové do teze, že banalita zde znamená organizované odpoutání lidských činů od jejich subjektivního významu, od jejich prožitkového obsahu, a tedy od jejich subjektivnosti. (7) Obrovský časoprostorový přesah úvahy Arendtové, přesah, který je ovšem příznačný pro celé její filozofické a sociologické dílo, spočívá v tom, že nás upozorňuje na jev, který je historicky nový - Shakespearovi hrdinové byli nositeli a pachatelé zla, kteří byli stále ještě "poznamenáni svědomím", měli vědomí spáchaného zločinu a pocit viny. Fenomén banalizace zla je navíc v moderním světě prostorově univerzální, je všude, *prostupuje naši každodennost*. Vasilij Šukšin kdysi mluvil o teroristech všedního dne a měl na mysli právě toto - totiž lidi, kteří páchají zlo, aniž si uvědomují, že je páchají.

Diskuse, které jsme donedávna vedli, o míře odpovědnosti za zlo minulých let, se vedly tak trochu ve stínu Jaspersovy slavné knihy Otázka viny, snad proto, že byla od konce 60. let dostupná v českém překladu. (8) Knižka Hannah Arendtové však má k této diskusi také mnohé co říci:

"Mezitím, v době procesu, se začaly ozývat hlasy, že kolektivní vina neexistuje a že neexistuje ani kolektivní nevina a že kdyby vůbec něco takového existovalo, nemohl by být vůbec nikdo vinen nebo nevinen. Co ale asi nesporně existuje, je kolektivní ručení v oblasti politické, které skutečně nezávisí na tom, co kdo sám spáchal, a nelze je proto morálně hodnotit a dokonce vůbec ne postihnout pojmy trestného práva. Politicky ručí každá vláda určité země za všechno, co se za předchozí vlády právem či neprávem událo. V právu má pokračovat a bezprávní má podle možností napravit. V tomto smyslu platíme ovšem vždycky za hříchy otců a jestliže Napoleon při svém nástupu k moci řekl, že hodlá převzít odpovědnost za vše, co se ve Francii stalo od Ludvíka Svatého až do výboru pro obecné blaho, pak pouze přikrášlil a zveličil samozřejmost."

Ano - četli jste dobře - zveličil samozřejmost, již je pro

Arendtovou odpovědnost každé dnešní vlády za činy vlády včerejší. Jak snadno jsme se tohoto dle Arendtové nepochybného závazku, tohoto politického ručení, zrekli ve jménu snad předpokládaného vnitřního smíru, jehož jsme ale stejně nedosáhli, protože ani dosáhnout nemohli. Vzpomeňme také, kolikrát jsme v souvislosti s tématem odpovědnosti a viny slyšeli tu slavnou sebeobhajobu - *kdybych to nedělal já ...* Arendtová k tomu píše :

"Slyšeli jsme ujišťování obhajoby, že Eichmann byl prý jen nepatrné kolečko v soukolí konečného řešení židovské otázky. Já osobně jsem těmto teoriím nepřikládala žádný význam, protože celá teorie kolečka nemá právní význam, protože celá teorie kolečka nemá právní význam a bylo proto zcela lhostejné, do jakého ranku to Eichmannovo kolečko patřilo. V rozsudku soud ale připustil, že tak obrovský zločin může spáchat jen obrovská byrokracie disponující státními prostředky. Pokud to však zůstává zločinem - a to je předpoklad proto, aby mohlo být zahájeno soudní jednání - změní se všechna kolečka a kola před soudem automaticky zase v pachatele, tedy lidi. Jestliže se obžalovaný ospravedlňuje tím, že prý nejednal jak● člověk, ale jak● pouhý funkcionář, jehož funkci by mohl zastávat kdokoliv jiný, je to totéž, jak● kdyby se zločinec odvolával na statistiku kriminality, podle níž se tak jako tak spáchá na tom a tom místě tolik a tolik zločinů za den. On tedy spáchal jen to, co od něho požadovala statistika, protože někdo to nakonec stejně udělat musel... Je ovšem pravda, že jsme si prostřednictvím moderní byrokracie rychle zvykli jaksi odčarovat, odkouzlit odpovědnost pachatele za jeho čin podle principů determinismů různých druhů. Zda k tomu zdánlivě hlubšímu vysvětlení lidského jednání dochází právem či neprávem, je sporné. Nesporné je však to, že na podkladě těchto výkladů by se nedalo uskutečnit žádné soudní jednání ..."

V novodobých, ale pravděpodobně nejen novodobých dějinách se setkáváme s třemi základními druhy zla - 1) se zlem ideologicky motivovaným, zlem páchaným na druhém ve jménu nějaké vyšší ideje, 2) se zlem jak● zamýšleným, ale častěji nezamýšleným důsledkem fungování byrokratických systémů, tedy zlem, jehož pachatel je exkulován, vyvázán z odpovědnosti ve jménu nadosobních pravidel fungování byrokracie, a konečně 3) s banálním zlem každodenního života. Toto každodenní banální zlo je mimo jiné pravděpodobně také produktem nudy, sebebředvádění a sebe-

potvrzování. Co je však podstatnější než jakákoliv hypotetická příčina je to, že pachatel sám si neuvědomuje, že zlo způsobuje, protože ztratil schopnost zlo rozpoznat, uvědomit si ho a pojmenovat ho. K banalizaci zla přispívá dnes měrou nevidanou audiovizuální komunikace, tedy masová média. (9) Arendtová své úvahy o banalitě zla započatě správou o jeruzalémském procesu proto později logicky doplňuje úvahami o situaci moderního člověka, který je pod trvalým tlakem propagandy v nejšířím slova smyslu - i ta nevinná a komická reklama je propagandou sui generis. Jestliže je jedinec, říká Arendtová, schopen pod vlivem idejí, které mu propaganda sugeruje, páchat nejhorší zločiny, pak základním problémem politické filozofie je hledání způsobů, pomocí nichž by bylo možné člověka uchránit před vlivem propagandy, která jej orientuje k cílům, jež jsou mu vlastně původně cizí.

Arnold Toynbee, slavný britský historik a filozof dějin, kdysi konstatoval, že existuje několik podstatných znaků člověčenství, zejména - vědomí sebe sama, schopnost učinit rozhodnutí a volbu, působílost spirituální, duchovní reakce na vnější svět (tedy disponovanost k náboženské víře), zvědavost a touha po vědění, schopnost naučit se řeči a jazykem předávat kulturní dědictví. Za nejpodstatnější znak, který prochází všemi prostory a časy, však Toynbee pokládá *schopnost člověka rozlišit dobro a zlo*. (10) Arendtová ve své knize *Eichmann v Jeruzalémě* tuto tezi buď spochybnila co do její univerzální platnosti, nebo ji alespoň rozhodně ukázala v neobvyklém, specifickém osvětlení.

Kniha Arendtové a její koncepce banálního zla nebyla samozřejmě přijata bez námitek a bez komentářů - a to pomíjíme již uvedené námítky motivované politicky či dokonce rasově. Šlo a jde o téma příliš velké a příliš závažné, o téma příliš symptomatické právě a jen pro naši dobu, Arendtově výzvu tudíž nebylo a není možné nechat bez odezvy. Nejde nám o přehled či sumaci všech možných témat v souvislosti s koncepcí banálního zla otevřených. Poukážeme pouze na tři problémy, které se nám zdají sverchovaně závažné i aktuální.

Tak Rio Preisner Arendtové vytýká, že "opomíjí dějinnou genezi ducha banálního zla" (11), což však není námitka úplně korektní. Zajímavější je Preisnerův poukaz na souvislost banálního zla s egalitarismem:

"Antimetafyzičnost plodí v sociálně politické rovině zcela důsledný egalitarismus, a to nejen sociální a hmotný, ale i duchovní. Tím se vytváří sociálně politický civilizační předpoklad toho, co

Arendtová nazývá banálním zlem. Tento druh zcela nerozlišuje už ani mezi nejelementárnějšími lidskými hodnotami, ba právě naopak je vrhá do roviny banality. Přitom používá metody totální byrokratizace, v marxistickém 'newspeaku': metody administrativního zásahu. Každý takový zásah slouží totálnímu cíli, konečnému řešení, a to opět v celém kulturním spektru oblastí náboženských, sociálních, politických, hospodářských etc. Konečné řešení znamená absolutní ztotožnění, vyrovnání všech oblastí lidského soužití i existence v nerozlišitelné, banální, rovnovážné jedno." (12)

Preisner tak znovu upozorňuje na souvislost, která je ovšem u Arendtové na různých místech a tedy mnohonásobně přítomna, totiž na vazbu banality zla a zmasovění společnosti. Jenom masová společnost, která bytostně tenduje k egalitizaci, "nejen sociální a hmotné ale i duchovní", může vytvořit spolehlivou základnu banalizovaného zla, jehož si už nikdo nevnímá, nevnímá je a nemá tedy ani pocit spoluodpovědnosti za ně. Masa, dav a banální zlo spolu velice úzce souvisejí, což Arendtová věděla a nikoliv náhodou fenoménu utváření masy věnovala v *The Origins of Totalitarianism* tolik pozornosti. Masový člověk je sám, je izolovaný, je - jak ukazuje Rogozinski - opuštěný, což už etymologicky navozuje souvislost, na první pohled nezjevnou: "banalita pochází ze stejného kořene jako opuštění (abandon), banalita je situací opuštěného člověka, vyhnance (banni)". (13) A právě na tuto souvislost poukazuje ve své zvláště hluboké úvaze o Arendtové koncepci zla Jacob Rogozinski. Ten však současně připomíná, že idea banálního zla by mohla vytlačit, vytěsnit Arendtové vlastní výchozí ideu "radikálního zla", toho historicky bezprecedentního zla, které je "prvním pokusem o systematické provedení pekla na zemi". Rogozinski stejně jako Arendtová (Rogozinski s větším akcentem) poukazuje na to, že radikální zlo, jehož "nejčistším" ztělesněním je nacistický vyhlazovací koncentrační tábor, je možné jen v našem totálně sekularizovaném světě, v němž "ti nejhorší se přestali bát a ti nejlepší ztratili naději" ... Arendtová píše:

"Ničím se moderní masy neliší od minulých radikálněji než ztrátou víry v poslední soud. Tyto masy, které jsou stejně jako dříve neschopné beze strachu a bez naděje, jsou pak přitahovány každým podnikem, jenž slibuje pomocí lidských prostředků vytvořit ráj, po kterém touží, a peklo, z něhož mají hrůzu. Jedinou věcí, kterou nelze kopírovat, je právě to, co činilo tradiční koncepci

pekla snesitelnou - poslední soud, což je idea absolutního kritéria spravedlnosti, která se pojí s možností nekonečné milosti." (14)

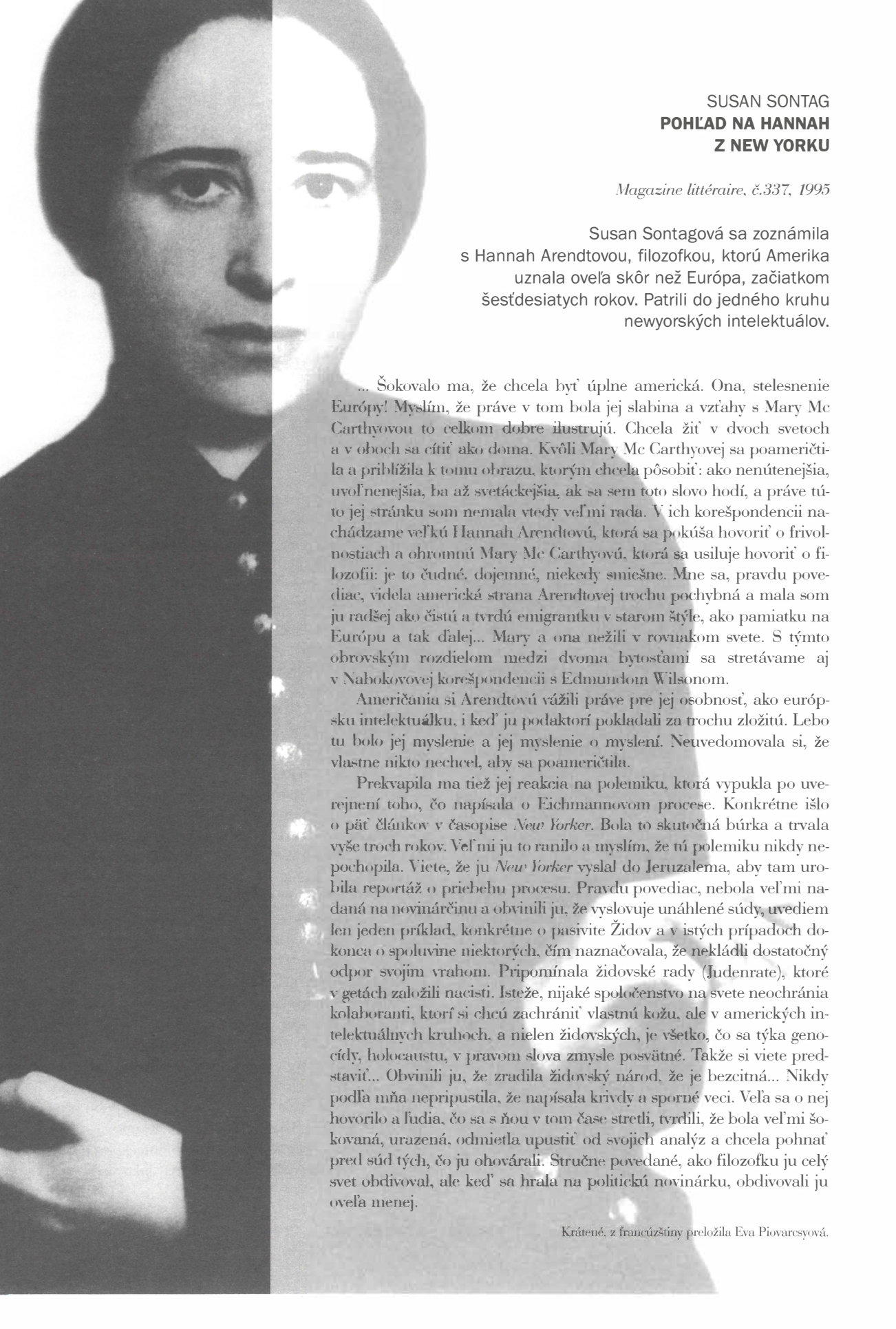
Tedy zřetelná komplementarita pekla a ráje, banálního a radikálního zla a otevřená cesta "pro výrobce nebes a pekla na zemi". Nevytýkal bych tedy vůbec Arendtově, že pro ideu banálního zla z knihy o Eichmannovi opustila či oslabila ideu radikálního zla z knihy o totalitarismu, protože oba druhy zla jsou totiž skutečně komplementární - jak historicky, geneticky, tak i věcně: provedení, uvedení radikálního zla do života totiž předpokládá banální zlo a - pozor! - existence banálního zla zakládá naopak hypotetickou možnost, že přeroste ve zlo radikální. Rogozinski se však jakoby léká myšlenky (známe ji ostatně v jiném kontextu z Adorna i Fromma), že v každém z nás dřímá potencialita banálního zla, že každý z nás je svým způsobem ohrožen nejen jako oběť, ale také jako možný vinník. Samozřejmě - jsme ohroženi, protože banální zlo je plozeno nejen totalitarismem (a vice versa), ale i tou formou demokracie, z níž se nedokázal těšit již Tocqueville, totiž demokracie masové. Masa je vždycky bytostně závistlivá, nepřejícná, egalitářská, potenciálně agresivní, nemravná a svou podstatou zlá - v tom jsem věrným a nepoučitelným žákem Le Bonovým, Ortegovým i Černého.

Rád bych konečně připomenul, že Arendtová měla vynikající schopnost rozlišovací i rozlišila proto tři základní typy koncentračních táborů, v kterémžto rozlišení je snad do jisté míry implikována i představa typové a funkční rozdílnosti mezi jejich nacistickým a sovětským typem, rozdílností, kterou někteří zejména političtí radikálové nejsou ochotni připustit ani v názku. Sociologicky, ale i historicky je však, zdá se, toto rozlišení přece jen relevantní. Navíc skutečně nemá nic společného s jakýmkoliv zlehčováním zločinnosti totalitního systému sovětského typu: připustit rozdíl v podobě zla přece vůbec nemusí znamenat a ani neznamená zlehčovat či dokonce popřít jeho fakticitu. Tedy Arendtová rozlišuje Hádes, Očistec a Peklo. Hádes reprezentuje "relativně mírnou formu, která je možná dokonce i v netotalitních systémech", kdy v táboře jsou soustředěny osoby jaksi "přebytečné a sociálně obtížné", třebaš běženci, asociálové nebo dokonce nezaměstnaní. Tento typ koncentračního tábora "umožnil řadě lidí přežít válku". Očistec je představován sovětským typem pracovního tábora, v němž je "kombinována nedbalost s chaotickou nucenou prací", zatímco Peklo je doslovně vtěleno v nacistických táborech, v nichž je "celý život absolutně, dokonale a systematicky organizován tak, aby bylo dosaženo co

největšího utrpení". Arendtová ovšem dodává, že všechny tři typy mají jednu věc společnou: „lidské masy v nich uzavřené jsou chápány tak, jako by již ani neexistovaly, jakoby nikoho již nezajímalo, co se s nimi stalo a stane, jako by již byly mrtvy a jakoby nějaký dábelský duch se šíleně bavil tím, že je na chvíli zastavil v čase mezi životem a smrtí dříve než je vpustí do času věčného míru". (15) V té souvislosti si maně připomínám, jak hluboce jsem pocítil význam právě této charakteristiky, srovnávaje dvojí typ bezútěšnosti utrpení v literárním ztvárnění slavného Rigbyho Pahorku a Solženicynova Gulagu. Rozdíl mezi oběma typy zla (a v obou případech o nepochybné zlo samozřejmě jde) spočívá mimo jiné v tom, že britský vězeň má či alespoň může, ba smí mít naději - naději ve vědomí pevného času, kdy utrpení musí skončit, a ve vědomí existence institucí, které "kdyby se dozvěděly, co se s ním děje, by to tak nenechaly". Sovětský vězeň takovou naději neměl - čas není jeho nadějí, protože utrpení nemá časově ohraničený horizont a instance možného odvolání neexistuje - a on to ví. Nacistické vyhlazovací tábory byly přece i psychologicky založeny na okamžitém zlomení naděje - odtud není návratu...

Nutno ještě dodat, že ona bezprecedentní zločinnost nacistického vyhlazovacího tábora spočívá ovšem především v tom, že je pojat jako nástroj vyhlazení lidských skupin pouze a jedině "za to, že se narodili" - v určitém prostředí, v určitém čase, určitým rodičům, v určitém prostoru. Holocaust byl absolutním zlem proto, že připustil, aby byl člověk "trestán" za skutečnost, kterou nejen nezpůsobil, ale kterou žádným způsobem nemohl ovlivnit. Protože - jak říká Immanuel Kant - "narození není činem toho, kdo se narodil" (16), nikdo nemůže být volán k odpovědnosti za svůj původ. Proto také všude tam, kde sovětské koncentráky fungovaly na stejném či podobném principu, stávaly se také ony vtělením radikálního zla. (17) Zdá se mi až trapné připomínat, že nacistický holocaust měl být počátkem, po němž skutečně měla následovat další etnika - Slované hned po Židech a cikánech. Pozoruhodný důkaz pro to přináší Ota Kraus, který upozorňuje na to, že plynové komory a krematoria v nacistických vyhlazovacích táborech měly být odděleny od ostatního prostoru dřevinami: uvážíme-li dobu jejich růstu, pak získáváme pozoruhodný důkaz pro předpoklad, že mělo jít o zařízení trvalá. (18) Václav Bělohorský konstatuje proto právem, že "administrativně průmyslové vyhlazování "rasových cizinců", tolerované obrovskou většinou národa, není srovnatelné s žádnou jinou krutostí v moderních dějinách", a proto lze mluvit o "jedinečnosti nacistického zla a celého německého pojetí rasového a pokrevního společenství jako jediného

SUSAN SONTAG
POHĽAD NA HANNAH
Z NEW YORKU

Magazine littéraire, č.337, 1995

Susan Sontagová sa zoznámila s Hannah Arendtovou, filozofkou, ktorú Amerika uznala oveľa skôr než Európa, začiatkom šesťdesiatych rokov. Patrili do jedného kruhu newyorských intelektuálov.

... Šokovalo ma, že chcela byť úplne americká. Ona, stelesnenie Európy! Myslím, že práve v tom bola jej slabina a vzťahy s Mary Mc Carthyovou to celkom dobre ilustrujú. Chcela žiť v dvoch svetoch a v oboch sa cítiť ako doma. Kvôli Mary Mc Carthyovej sa poameričtila a priblížila k tomu obrazu, ktorým chcela pôsobiť: ako nenútenejšia, uvoľnenejšia, ba až svetáckejšia, ak sa sem toto slovo hodí, a práve túto jej stránku som nemala vtedy veľmi rada. V ich korešpondencii nachádzame veľkú Hannah Arendtovú, ktorá sa pokúša hovoriť o frivolnostiach a ohromnú Mary Mc Carthyovú, ktorá sa usiluje hovoriť o filozofii: je to čudné, dojemné, niekedy smiešne. Mne sa, pravdu povediac, videla americká strana Arendtovej trochu pochybná a mala som ju radšej ako čistú a tvrdú emigrantku v starom štýle, ako pamiatku na Európu a tak ďalej... Mary a ona nežili v rovniakom svete. S týmto obrovským rozdielom medzi dvoma bytosťami sa stretávame aj v Nabokovovej korešpondencii s Edmundom Wilsonom.

Američania si Arendtovú vážili práve pre jej osobnosť, ako európsku intelektuálku, i keď ju podaktorí pokladali za trochu zložitú. Lebo tu bolo jej myslenie a jej myslenie o myslení. Neuvedomovala si, že vlastne nikto nechcel, aby sa poameričtila.

Prekvapila ma tiež jej reakcia na polemiku, ktorá vypukla po uverejnení toho, čo napísala o Eichmannovom procese. Konkrétne išlo o päť článkov v časopise *New Yorker*. Bola to skutočná búrka a trvala vyše troch rokov. Veľmi ju to ranilo a myslím, že tú polemiku nikdy nepochopila. Viete, že ju *New Yorker* vyslal do Jeruzalema, aby tam urobila reportáž o priebehu procesu. Pravdu povediac, nebola veľmi nadaná na novinárčinu a obvinili ju, že vyslovuje unáhlené sudy, uvediem len jeden príklad, konkrétne o pasivite Židov a v istých prípadoch dokonca o spoluvine niektorých, čím naznačovala, že nekládli dostatočný odpor svojim vrahom. Pripomínala židovské rady (Judenrate), ktoré v getách založili nacisti. Isteže, nijaké spoločenstvo na svete neochránia kolaboranti, ktorí si chcú zachrániť vlastnú kožu, ale v amerických intelektuálnych kruhoch, a nielen židovských, je všetko, čo sa týka genocídy, holocaustu, v pravom slova zmysle posvätné. Takže si viete predstaviť... Obvinili ju, že zradila židovský národ, že je bezcitná... Nikdy podľa mňa nepripustila, že napísala krivdy a sporné veci. Veľa sa o nej hovorilo a ľudia, čo sa s ňou v tom čase stretli, tvrdili, že bola veľmi šokovaná, urazená, odmietla upustiť od svojich analýz a chcela pohnať pred súd tých, čo ju ohovárali. Stručne povedané, ako filozofku ju celý svet obdivoval, ale keď sa hrala na politickú novinárku, obdivovali ju oveľa menej.

Krátené, z francúzštiny preložila Eva Piovaresová.

základu loajálnosti vůči státu". (19) Jediněčnost radikálního zla a nebezpečná univerzálnost banálního zla, těchto dvou dábelkých sourozenců, to je jeden z v rovných příznaků naší doby. Banální zlo má ostatně mnoho podobného s fatální nebezpečností ekologické krize: je stejně tak plíživé, z počátku téměř nepozorovatelné, přehlédnutelné a zanedbatelné, prostě - skutečně jen a jen banální. Jenom ty důsledky jsou vším jiným než nudnou banalitou naší každodennosti.

Arendtová měla záviděníhodnou schopnost soustředit se na problémy skutečně podstatné a nepochybně především proto je mnohými považována za největšího politického filozofa našeho století. Zabývala se vznikem a fungováním totalitních systémů a příčinami a smyslem revolucí, lidským údělem v epoše kulturní a mravní krize, velkým tématem zla v dějinách, problémem moci a násilí, ale také kritikou masové

kultury a ovšem osovým tématem svého života - lidskou veřejnou aktivitou a rolí politiky v životě obce a lidského společenství. A ke každému z těchto témat přispěla závažným intelektuálním činem.

Vím samozřejmě, jak tzv. obyčejní lidé neradi slyší o skutečném zlu, ačkoliv fascinované hledí na všelijaké, většinou přihlouplé horory. Vím také, že dílo Hannah Arendtové nemůže být a nebude součástí masové osvěty. Ostatně ona sama to také věděla. V souvislosti s nejvyšší formou veřejného života, za níž pokládala aktivní účast v politickém životě obce, totiž napsala: „Politicky orientovaný životní styl nebyl a nikdy nebude stylem života většiny lidí.“ Tím spíše je však právě ona menšina, která politickým životním stylem žije, povinna - opakuji, skutečně povinna - myšlenkové dílo Hannah Arendtové znát.

- (1) Hannah Arendtová sama někdy odmítala, aby byla označována jako filosofka, či jako politická filosofka. Důvody vysvětluje E. Vollrath, *Hannah Arendtová a Martin Heidegger*, in: *Reflexe*, 1990, č.4
- (2) Obersturmbannführer zhruba odpovídá podplukovníkovi ve standardní vojenské hierarchii. Nad touto hodností bylo ještě dalších šest hodnostních stupňů. Srv. D. Hamšík, *Druhý muž Třetí říše*, Praha 1986, s.411
- (3) K tomu měl Eichmann samozřejmě své "specialisty". O nich srv. H. Safran, *Die Eichmann-Männer*, Wien 1993
- (4) Mechanismus těchto dehumanizačních technik je obecně popsán v práci: P.G. Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychology and Life*, Glenview 1977, polský překlad Warszawa 1988, s.420
- (5) H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, New York 1963. Existuje české samizdatové vydání, které je pořízeno z německého překladu Brigitty Granzowové, cituji v zásadě z tohoto vydání po srovnání s anglickým textem.
- (6) J. Robinson, *And the Crooked Shall Be Made Straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe and the Hannah Arendt Narrative*, New York 1965.
- (7) V. Bělohorský, *Přirozený svět jako politický problém*, Eseje o člověku - pozdní doby, Praha 1991, s.30
- (8) K. Jaspers, *Otázka viny*, Praha 1969.
- (9) Problém vztahu médií a násilí je nepochybně velmi složitý, kauzální vztah. Jistě není přímočarý, ale zdá se mi nepochybné, že tendence banalizovat mediálně prezentované násilí v jeho sociálně formativní a deformativní roli znamená mimo jiné nechápat, že média spoluutvářejí nebo alespoň mohou spoluutvářet prostředí, které má tendenci zlo, násilí, agresi, zločin bagatelizovat, činit jej součástí naší každodennosti a tím je také banalizovat. Vizuálně banalizované násilí se může proměnit v banalizované násilí reálné.
- (10) Srv. A. Toyne, *Change and Habit. The Challenge of Our Time*, London, 1966. Kurt Vonnegut ve své knížce *Matka noc*, Praha 1992 uvádí na scéně Eichmanna, jehož životní postoj hlavní hrdina komentuje takto: „Jako přítel soudu, který bude soudit Eichmanna, nabízím svůj názor. ře Eichmann nedokáže rozlišovat mezi dobrem a zlem, že nejenom dobro a zlo, ale pravda a lež, víra a beznaděj, krása a hnus, laskavost a krutost, směšnost a tragika jsou v Eichmannově mysli smíchané bez rozdílu jako sklíčka v kaleidoskopu“.
- (11) Rio Preisner, *Americana*, sv.II., Brno 1993, s. 663
- (12) Tamtéž, sv.I., s. 516. U Preisnera čteme tuto charakteristiku Arendtové: „Vedle Orwella lze jmenovat z těchto vzácných vidoucích socialistů ještě Hannah Arendtovou, jejíž kniha *The Origins of Totalitarianism* patří ostatně také k duchovním přínosům amerických padesátých let. Obě tyto jasnovidivé socialisté, Orwell a Arendtová, mi připadají jako lékaři, kteří s vědeckou objektivitou diagnostikují a sledují smrtelnou chorobu na vlastním těle. Existuje-li cosi jako socialistická tragika, pak v těchto případech.“ (s.423) Na jiném místě Preisner mluví o Arendtové jako o „anti-komunistce“ a řadí ji k „proudu liberální levice“ (s.859). Budiž, ale myšlenkový vývoj Arendtové nebyl ani takto jednoznačný, ani takto jednoduchý. Srv. R. Skarzynski, *Hannah Arendt. Budovanie mysli*, in: *Literatura na sviecie*, 1985, č.6.
- (13) J. Rogozinski, *Peklo na zemi. Hannah Arendtová k Hitlerovi*, in: *Paternoster*, 1991, č.2 (28).
- (14) Cit. podle J. Rogozinski, c.d., s.83.
- (15) Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland and New York 1967, s.445
- (16) Cit. podle E. Vollrath, c.d.
- (17) Velmi zajímavá analýza Gulagu s poměrně přesnými - nakořím je to vůbec možné - kvantitativními údaji je obsažena ve studii: V.N. Zemskov, *Gulag. Historiko-sociologický aspekt*, in: *Sociologické studie*, 1991, č. 6 a 7
- (18) O. Kraus, *Tajná říšská věc*, in: *Český deník*, 28.5. 1993
- (19) V. Bělohorský, *Sudetoněmecký revisionismus*, in: *Lidové noviny*, 3.6.1993

4

FREDERIC S. BURIN
UNIVERSITE DE STRASBOURG

Political science quarterly, roč. 14. s. 122-125
marec 1964

Ťažko klasifikovať túto úprimne a impulzívne napísanú knihu. Nie je len záznamom Eichmannovho procesu. Preniká hlboko do osobnosti obžalovaného, je prerozprávaním podstatných faktov celej histórie vraždenia európskych Židov a obsahuje množstvo cenných a presvedčivých dojmov, názorov a portrétov. Nielenže vystihuje povestný zmysel slečna Arendtovej pre brilantné porozumenie vecí a kritický talent, ale odráža i mimoriadnu odvahu, nezávislosť mysle, a - tu sa môj názor odlišuje od ostatných recenzentov - vyžaruje humánnosť. Uvedené kvality práce prekrývajú jej niektoré nedostatky: sarkazmus, istú osobnú zaujatosť, prílišnú záľubu v paradoxe a zopár prehreškov proti vkusu.

Slečna Arendtová oprávnene, i keď príliš ostro kritizuje vedenie procesu žalobcom (nie však sudcami). Napáda Ben Guriona za to, že požadoval "show proces", ktorý by poslužil mnohorakým politicko-výchovným účelom, a vysmieva sa hlavnému prokurátorovi Gideonovi Hausnerovi za to, že konal na príkaz predsedu vlády. Žaloba bola značne úspešná, až na zopár kritických námietok týkajúcich sa faktu, že proces sa nezaoberal len Eichmannovým prípadom, ale všetkými stránkami utrpenia a smrti Židov, a slečna Arendtová má pravdu, keď zdôrazňuje, že oba príbehy sa len čiastočne týkajú tej istej veci. Svoje námietky však formuluje v pojmoch, ktoré naznačujú prekvapivý nedostatok empatie s emocionálnym rozruchom, ktorý proces vyvolal v Izraeli.

Akokoľvek, predloženie veľkého množstva dôkazov irelevantných k veci obžalovaného v každom prípade posilnilo jestvujúcu tendenciu zveličiť dôkazy proti nemu. Nešťastným dôsledkom tohto prístupu sa stalo podcenenie úlohy stoviek iných Eichmannov, z ktorých sú mnohí na slobode a prosperujú v Nemecku dodnes. Slečna Arendtová správne vystihla problém zdôraznením, že "logika Eichmannovho procesu ... by vyžadovala odhalenie spoluviny nemeckých úradov a autorít, všetkých civilných úradníkov štátnych ministerstiev, regulárnych ozbrojených síl a ich generálneho štábu, súdnictva a oblasti obchodu". (s. 15) Všetky tieto organizácie, v protiklade k rozšírenému

mýtu, podľa ktorého Židov vyvražďovalo a v konečnom dôsledku vyhladzovalo niekoľko tisíc "gangstrov z SS", "súperili medzi sebou o prvenstvo" v tejto špinavosti (s. 101). Či sa obžaloba "opatrne vyhla ... tejto takmer všade prítomnej spoluvine" (s. 15) alebo nie, pretože, ako sa domnieva slečna Arendtová, Ben Gurion nechcel ohroziť Adenauerovu vládu, a bolo to treba znovu pripomenúť v záujme historickej pravdy, ktorú mal proces prezentovať. Možno by bolo dobré tiež podotknúť, že v tejto súvislosti sa pojmu "nacista" pripisuje väčší význam, než aký nesie. Nie všetci Nemci, ktorí sa zúčastnili na vraždení Židov, boli nacisti. Alebo, ak benevolentnejšia interpretácia pojmu umožní opísať ich takto, rozdiel medzi nacistami a Nemcami počas Hitlerovej éry neobstojí asi tak, ako interpretácia tých, ktorí na ňom neústupne trvajú. Zaiste, oba prípady platiť nemohli.

Slečna Arendtová presvedčivo vykresľuje Eichmanna nie ako krvilačného fanatika, ale ako priemerneho chrlíča fráz, byrokrata s veľmi obmedzenými ideologickými záväzkami, ktorý sa zameriava len na vlastnú kariéru v rámci administratívneho a morálneho systému utvoreného jeho nadriadenými, predstaviteľmi SS. Bol len obyčajným, avšak podstatným a veľmi dôležitým kolieskom v mašinérii vrážd, v ktorej ostatní zastávali oveľa významnejšie miesta. Skutočnosť, že túto príšernú úlohu mohol zohrať taký bežný typ ako Eichmann, je oveľa strašnejšou a ničivejšou obžalobou nacistického systému, nemeckej spoločnosti za Hitlerovej vlády a všeobecne totalitaristickej byrokracie 20. storočia, než Eichmannov obraz prezentovaný žalobou. Toto je tá "banálnosť zla", na ktorú slečna Arendtová naráža vo svojom podtitule. Nepochybuje o Eichmannovej vine, schvaľuje fakt, že bol zatknutý, súdený a popravený. Názor, že s ním sympatizuje, alebo že ho obraňuje - tak ako to urobil jeden prominentný recenzent - hraničí s naivitou.

V histórii záhuby európskych Židov nemožno odhliadnuť od dvoch faktov, nech už vysvetľujú čokoľvek a nech už sú z akéhokoľvek dôvodu nevyhnutné : 1) Okrem relatívne malého počtu osôb a prípadov sa Židia odoberali na smrť pokorne. Odpor bol skôr výnimkou než pravidlom, čo nedávno tvrdil profesor Oscar Handlin v úsilí prepracovať dejiny (v diele *Commentary*, November 1962, s. 399). 2) Oveľa strašnejšie, popri operáciách Einsatzgruppen, je uvedomiť si, že "definitívny rozsudok" realizovali Židia - nacistami určení a schválení predáci obcí, ktorí zostavovali zoznamy deportovaných, židovská polícia, ktorá vybrala svojich blížnych k deportácii, "špeciálne komandá", ktoré hnali ľudí do plynových komôr a krematórií. Len na niekoľkých miestach, ktoré sa použili

k prekrúteniu a k diskreditácii knihy, slečna Arendtová nanovo formuluje tieto dobre známe fakty (ktoré sa žiadny z jej kritikov nepokúšal poprieť) a uzatvára ich v podstate nedokázateľným avšak prijateľným názorom, že keby Židia neboli organizovaní, prevládala by chaos a Nemci by sa nemohli spoliehať na účinnosť židovských rád, mohlo sa zachrániť viac Židov. Tieto postrehy vyvolali sériu pohotových, niekedy jedovatých útokov na slečnu Arendtovú. Tým, že uvádzala viac, než len holé fakty (čo sa unáhlene interpretovalo ako "posudzovanie"), vyčítali jej, že "obviňuje obeť, namiesto vrahov". Takáto výčitka je takmer demagogickým pokusom potlačiť diskusiu o historických udalostiach a súčasne je nepravdivá. Čo sa týka obvinenia a viny, nič nemôže väčšími zdôrazniť diaboliskú povahu nacizmu, ako jeho úspech pri "prenášaní administratívnej zodpovednosti", pri dehumanizácii nielen obrovského počtu Nemcov, ale zároveň (i keď v celkom odlišnom zmysle) množstva ich vlastných obetí. Slečna Arendtová neospravedlňuje vrahov. Zdôraznením vysokého stupňa židovskej poddajnosti a spolupráce vlastne rozširuje obžalobu nacistov a zdôrazňuje nesmiernu hrôzu ich zločinov.

Okrem niektorých bezvýznamných faktických chýb vyplývajúcich z obmedzeného priestoru, vyskytlo sa vo vynikajúcej práci slečny Arendtovej niekoľko omylov, ktoré nemožno prehliadnuť. Názor, že nacistický režim sa stal "otvorene totalitárnym a zločineckým" až 1. septembra 1939 (s. 63) by historik zaoberajúci sa dejinami Nemecka rokov 1933-34, pokladal za prekrútenie faktov. Kým to, že Arendtová akceptuje Eichmannovo tvrdenie, že nebol antisemitom, možno pripísať jej záľube v paradoxoch, jej tvrdenie, že jeho "svedomie sa búriilo" (s. 90) pri predstave o vraždení nemeckých Židov (na rozdiel od iných) je šokujúce. Rovnako hovorí, že Eichmannovi sa "úľavilo" (s. 96), keď plynové komory začali fungovať naplno. Vraj to aručovalo vrahom Židom zaručovalo jednoduchú "milosrdnú smrť", ktorú si dovedty mohli dovoliť v Nemecku len duševne chorí - v porovnaní so strieľaním Židov jednotkami Einsatzgruppen. Je to paradoxné, pretože smrť vykonaná jednotkami Einsatzgruppen bola oveľa ľahšia, než smrť v koncentračných táborech. Považovať rabína Leo Baecha (ktorý nebol vrchným rabínom Berlína už len preto, lebo žiadna podobná funkcia neexistovala) za "židovského Führera" je v očiach Židov (s. 105) nielen nezmysel, ale aj prejav nevkuusu. Ako reagovať na to, že slečna Arendtová akceptuje ako dokázané veľmi pochybné historicky o židovskom pôvode Reinharda Heydricha a Hansa Franka.

Oveľa závažnejšie je to, že slečna Arendtová nepo-

kladá za vhodné priznať, že informácie, terminológiu a dokonca zopár vlastných tvrdení vo veľkej miere čerpała z práce profesora Raula Hilberga. Je to prejav jej všeobecne nezdvorilého postoja voči citovaným zdrojom. *New Yorker*, v ktorom sa podstatná časť knihy objavila po prvýkrát takmer v rovnakej podobe, zaiste poznámky uvádzať nemôže, avšak to je len chabá výhovorka na margo ich absencie v recenzovanej práci.

Uvedené nedostatky však nezmenšujú hodnotu tejto úprimnej, odvážnej a v mnohých ohľadoch vplyvnej práce. Nie je vôbec bezdychá, odráža nielen autorkine vynikajúce analytické schopnosti, ale aj súcit, rozhorčenie a skutočné pochopenie tejto tragédie.

Z anglického originálu preložila Silvia Kocianová.

5

TATIANA SEDOVÁ
**ABSENCIA MYSLÉNIA A DÉMONI
 TOTALITARIZMU**

Písané pre K&K, 1996

Hoci sa nad búrlivou diskusiou, ktorá sa rozprúdila v súvislosti s publikovaním Arendtovej reportáže z procesu s Eichmannom v *The New Yorker* a jej neskorším knižným vydaním už dávnejšie zavrela voda a niektoré historické nepresnosti (napríklad o aktivite tzv. židovských rád) sa uviedli na správnu mieru, poslanstvo Arendtovej ostáva, žiaľ, stále aktuálne. Znepokojivé otázky, ktoré autorka nastolila, presahujú totiž opis a rozbor podielu jedného človeka na holocauste a vyústili do diagnózy neprítomnosti myslenia, vedúcej k zločinom, ktoré sa vymykajú ľudskej predstavivosti. Navyše, Arendtovej popisy a vysvetlenia totalitárnej mentality, jej úvahy o vražde organizovanej štátnou mašinériou, ktorá podkopáva zmysel samotnej ľudskej existencie a deštruuje sociálny poriadok, sa javia v kontexte postkomunistických reálií a najmä zoči-voči krehkému mieru v bývalej Juhoslávii zmietanej vojnou, ako desivo jasnozrivá prognóza možných totalitárnych recidív.

Arendtovej reportáž nezapadá síce do žurnalistického klišé o správe zo súdneho procesu, ale na podklade jej textu si čitateľ utvorí plastickú predstavu o priebehu procesu, o dokumentačnom historickom materiáli, o znení obžaloby a obhajovacej reči Eich-

mannovho obhajcu dr. Servatia. Ako uvádza Arendtová, zamerala sa na preskúmanie skutočnosti, či súdny tribunál naplnil ducha aj literu zákona, či súd nad človekom, ktorý sa podieľal na konečnom riešení a poslal na smrť milióny príslušníkov židovského národa vyriekol spravodlivý verdikt (s. 395).

V pätnástich kapitolách sa pred čitateľovým zrakom odvíja životná odysea individua až neskutočne bezfarebného z hľadiska jeho osobnostných kvalít, ktorý sa z postu obchodného cestujúceho v dôsledku historických konštelácií vyšvihol na "odborníka na židovskú otázku" a zúčastňoval sa na jej riešení od vyhánania, koncentrácie až po organizovanie zabíjania. Psychologický portrét vzostupu poslušného občana, ktorý nielenže poslúchal príkazy, ale ako aj sám ustavične zdôrazňoval, aj zákon, navodzujúce doposiaľ nezodpovedané otázky, ako funguje totalitná mašinéria, za akých podmienok sa vcelku priemerní ľudia transformujú na bytosti schopné organizovať a realizovať priemyselné zabíjanie. Z Arendtovej analýzy a vzhľadom na pohnuté udalosti nášho storočia sa zdá, že diabolské činy nevyžadujú ani zápal, ani mimoriadnu horlivosť, ale iba tichý súhlas a poslušnosť.

Hitlerovský režim motivovalo úsilie obnoviť morálnu jednotu Nemecka, podrobiť alebo vyhubiť menejcenných "podľudí" a výbojmi rozšíriť životný priestor pre "panskú rasu". To sú všetko ciele a fikcie nemeckých cisárov. Ani masové vraždenie nebolo ničím neobvyklým, keďže sprevádza ľudstvo od úsvitu dejín. Až špecifická kombinácia teroru a ideológie, ktorá vedie k pohlteniu spoločnosti štátom identifikovaným s jednou stranou, produkuje okolnosti, ktoré umožňujú vznik atmosféry udržiavanej dobrovoľnou poslušnosťou väčšiny obyvateľstva. Tento fakt osvetľuje zlyhanie európskej civilizácie, konfrontovaný s dvoma podobami totalitarizmu : komunizmom a fašizmom. Práve so zreteľom na toto osudové stroskotanie európskej kultúry a civilizácie je Eichmannov portrét pozoruhodný aj dnes, keďže umožňuje aspoň v náznakoch pochopiť totalitárnu mentalitu, ktorá sa riadi inštinktami sledujúcimi vlastný prospech a bezpečnosť, pred príkazmi rozumu, a pre ktorú sú hodnoty ako solidarita s blízkymi, viera, nádej a láska len frázami. Nie je nezaujímavé, že koketovanie s inštinktom bolo typické nielen pre ideológov fašizmu, ale aj pre komunistickú oligarchiu. Desivá Arendtovej diagnóza, ktorej opodstatnenosť sa znovu a znovu potvrdzuje, znie, že na to, aby sa z nevýrazného úradníka stal poslušný vykonávateľ zabíjania, netreba byť maniakom posadnutým túžbou vraždiť.

Zabíjanie v Kambodži, genocída počas kultúrnej revolúcie v Číne, sovietske gulagy, pracovné tábory,

etnické čistky v Sarajeve, terorizmus v rôznych kútoch sveta len dokresľujú jasnozrivosť Arendtovej analýzy. Psychologická kresba črt totalitárnej mentality je poučná, lebo aj v súčasnosti je nadostač tých, čo nepociťujú nijakú vinu ani v právnom, ani v mravnom zmysle slova za spáchané zločiny, ktoré sa vymykajú bežnému trestnému zákoníku.

Rovnako ako kedysi vo fašistickom Nemecku, aj dnes jestvujú tí, čo sa nechcú dať obrať o svoje miesto na slnku a zaštitení "poslušnosťou občana či úradníka" sú pripravení ochotne asistovať pri všetkých katastrofách.

Arendtová nešetří sarkazmom a zmieňuje sa o Eichmannovej zvrátenej interpretácii Kantovho kategorického imperatívu, ktorá bola 'de facto' jeho sebahinterpretáciou, pričom s horkosťou konštatuje, že "zlo ve třetí říši ztratilo svou vlastnost, podle níž jej pozná většina lidí : že je pokušením" (s. 202). Do akej miery je jednotlivec ochotný nechať sa pozbaviť atribútov ľudskosti - kritického úsudku, samostatného rozhodovania, mravnej integrity - to je podtext Eichmannovho príbehu. Skutočnosť, že Eichmann si prispôbil aj interpretáciu Kantovho kategorického imperatívu, aby zdôvodnil svoju oddanosť zákonom, ktoré stelesňovali vôľu jediného človeka, je len dokladom platnosti tézy, že kde spí rozum, rodia sa príšery, k slovu sa dostávajú arogantné nároky a iracionálne sily.

Do akej miery totalitárna zmes ideológie, teroru a 'brainwashingu' môže rozleptať človeka, jeho osobnosť, zmeniť ho na ono povestné koliesko v súkolí pekelných mašinérií, našlo svoj výraz v nespočetných príbehoch a banalita jeho každodennosti je ochromujúca.

Snaha obhajcu pozmeniť obžalobu "len" v zmysle "napomáhania k vražde" a aj záverečné slová, ktoré pred popravou zazneli z úst odsúdeného, sú dokladom, že Eichmann ani pred majestátnou vlastnou smrťou nebol schopný zbaviť sa propagandistických hesiel, z ktorých pozostávalo jeho myslenie.

"Jakoby v těchto posledních minutách Eichmann sám zhrnul výsledek dlouhé lekce, již se nám dostalo, lekce o lidské zlobě, o úděsné banalitě zla, před níž slova selhávají a myšlení ztroskotává." (s. 336)

Nanajvýš aktuálny je aj epilóg, v ktorom autorka zvažuje či súdny proces obstál pred požiadavkami zákona: nestranné posúdiť obvinenie, rozsúdiť a určiť primeraný trest. Podľa jej vyjadrenia, ktoré sa snažila starostlivo zdôvodniť, tribunál zlyhal so zreteľom na tri závažné skutočnosti (vzhľadom na oslabenie prin-

cípu spravodlivosti, pokiaľ sa súd odohrá len pred tribunálom víťazov, vzhľadom na problematickú definíciu zločinu proti ľudskosti ako neľudských činov, v spojitosti s neschopnosťou posúdiť Eichmannove činy ako zločiny nového dejinného druhu umožnené štátom, ktorý legalizuje vraždenie (s. 364)), ktoré sa tiahli ako Ariadnina niť už od Norimberského procesu. Arendtová sa navyše kriticky vyslovuje na adresu židovskej sebareflexie a dôvodí, že v prípade holocaustu nešlo o vyvrcholenie tradičného antisemitizmu a pogromov, ktoré po stáročia doliehali na Židov v diaspore. Jej konceptuálne východisko pre posúdenie tragédie sa týka povahy totalitárneho štátu, kde kombinácia teroru a ideológie zbavuje ľudí svedomia a 'brainwashing' ich robí slepými voči realite a voči dôsledkom vlastného správania a konania, čo názorne predviedla, za prejavov veľkej nevôle svojich odporcov, na Eichmannovom portréte, v ktorom mnohí chceli vidieť len démonické monštrum posadnuté túžbou vraždiť.

Kontroverzný ohlas na recenzované dielo a jeho motívy približuje čitateľovi autorkino *Postscriptum* (s. 371-395), kde 'expressis verbis' píše, že sa nevenovala histórii najväčšej pohromy svojho národa, ani dejinám tretej ríše a nechcela písať metafyzickú rozpravu o povahe zla (s. 378). To, o čo jej išlo, bolo ukázať na príklade Eichmannovho života a súdu nad ním, že absencia myslenia ako živná pôda a zároveň produkt totalitarizmu nie je totožná s hlúposťou alebo ospravedlnením, ale je nebezpečným precedensom pre hrozivé prírúzy.

"Naučení, ktoré si bylo možno odnést z Jeruzaléma, bylo následující: právě tato vzdálenost od skutečnosti a tato nepřítomnost myšlení je s to způsobit větší zkázu, než všechny instinkty ke zlu, které možná člověk v sobě má." (s. 381)

V súvislosti s Arendtovej kritickým postojom voči eufemistickej interpretácii zločinov proti ľudskosti, v zmysle akéhosi nedostatku súcitu či empatie, a nie v zmysle činov spáchaných s požehnaním a na príkaz "zločineckého štátu" (K. Jaspers), tisne sa na jazyk otázka, či sa práve takýto štát nerozmohol po druhej svetovej vojne po celom svete. Ak navyše berieme vážne Greshammov zákon politickej morálky, podľa ktorého strach likviduje ľudské hodnoty a človeka zatáhuje čoraz väčšmi do hlbín zla, tak práve príbeh o banalite zla, ako ho naskicovala Arendtová, sa odohráva deň čo deň.

Spôsob, akým sa uplatňuje autorita a realizuje politika, poskytuje aj v súčasnosti dosť podkladov pre ú-

vahy. Vždy existuje aspoň latentná možnosť, že sa ľudia vzdajú slobody v prospech sociálnych výhod, čo zakaždým znamenalo cestu do pekla. Ak k tomu pribudne demagogická sofistika o nezasahovaní, rozohrávaná na medzinárodnej aréne, šance totalitárnej moci nie sú vonkoncom zanedbateľné.

Zoči-voči neúprosným realitám našej prítomnosti, pri pohľade na rozmáhajúci sa terorizmus, na etnické čistenie na Balkáne, vojnové ohniská v bývalom ZSSR, na celkovú neochotu súdiť vojnových zločincov, na relativizujúci nihilizmus spochybňujúci oprávnenosť individuálneho posúdenia zločinu, na neochotu rozlišovať obeť od páchatela s výhovorkou na kolektívnu zodpovednosť, na zámenu pokušenia s donútením, takú populárnu najmä medzi intelektuálmi, je zrejmé, že nevyrovnané účty z minulosti sa splácajú aj v budúcnosti a že totalitárne nástrahy jednoduchých riešení pretrvávajú a návraty minulosti sú stálou hrozbou.

To sú v skratke výzvy, ktoré dnešku adresuje Arendtová.

6

ERNEST VAN DEN HAAG ZLOČINY PROTI LUDSKOSTI

National Review, roč. 15, s. 154
27. august 1963

Všetci by sme chceli, aby svet bol jednoduchý a bezpečný. Lenže svet taký nie je. Knihy nám môžu jeho obraz zavádzajúco zjednodušovať a môžu nás chlácholiť tým, že nám ho zahmlievajú. Arendtová spoluprácu v tomto smere odmieta - tým sa jej kniha stáva kontroverznou. Jej celkovo brilantná analýza Eichmanna, totalitnej byrokracie, v ktorej žil, ako aj analýza jeruzalemského procesu nastoluje tri hlavné problémy: 1. Židia ako obeť a ich predáci nechtiac napomáhali svojmu vlastnému vyhubeniu; 2. Eichmann vôbec nebol beštou ani psychicky abnormálnym človekom, bol to celkom obyčajný byrokratický typ, taký praobyčajný, že sa zdá byť skôr typom než človekom; 3. právny základ vedenia jeruzalemského procesu je veľmi problematický; neschopnosť obžaloby i obhajoby je naopak celkom jasná.

Židia, ktorí prežili, by radi mali pocit, že povahu ani rozsah tejto katastrofy vôbec nemohli ovplyvniť. Keď Arendtová poukazuje na to, že keby židovské organizácie neboli pomáhali nacistom zhrmažďovať

obete a hnať ich na smrť, bolo by sa zachránilo viac Židov, tí, čo prežili, to pocitujú ako obviňovanie obetí namiesto vrahov. No zodpovednosť vrahov sa nezmenšuje tým, že obeť sa nedokázali zachrániť. Väčšina Židov sa nechala pomýliť svojimi predákmi, ktorí ich (a často aj seba) presvedčili, že keď sa disciplinovanie podvolia a budú spolupracovať s nacistickými úradmi, zachránia sa viac životov, ako keď nebudú spolupracovať a budú sa buriť. Mýlili sa. Vzburou, pri ktorej by vyhubenie Židov prišlo nacistov drahšie, ba aj odmietnutím spolupráce by sa možno dosiahlo viac. Židia sa oprávnenne ponosujú, že sa im dostalo iba málo pomoci. No keď sa o odpor nepokúšajú členovia ohrozenej skupiny, je nepravdepodobné, že by sa oň pokúsili tí, čo k nej nepatria - to pomáha vysvetliť nedostatok ľudskosti, ale neospravedlňuje ho.

Vzbura, odpor či odmietnutie spolupráce, hoci sa javili ako racionálnejšie a aj materiálne uskutočniteľné, boli však pre židovskú komunitu z psychologického hľadiska nepredstaviteľné. Židia po tisícročia prežívali preto, že sa podrobovali a ustupovali. Po tisícročia bola ich predstava, že podrobením sa dosiahne viac než odporom, správna. A nacisti im spočiatku umožnili emigrovať, keď ich predtým mohli o všetko okradnúť; aj neskôr sa im podrobenie muselo zdať tou najracionálnejšou reakciou - niekedy a pre niektorých aj bolo. Židia neboli pripravení na nič iné. História im, ako sa zdalo, žiadnu alternatívu neponúkala. Rovnako nemohli uveriť tomu (hoci často mali dost informácií), že by ich štát, ktorý mal všetky znaky civilizovanosti a ktorý si zvykli akceptovať ako stelesnenie poriadku chrániaceho lojálnych občanov, chcel vyvraždiť. Pravda, Židia boli zvyknutí na antisemitizmus, ba aj na násilie: nie však na vládu podporovanú systematickú genocídu, nie na zákon, ktorý sám pripúšťal to, čo predtým nebolo dovolené ani v stave bezzákonosti. Práve ich cnosť spočívajúca v zachovávaní zákona sa stala ich záhubou. Nekonal tak, ak mohli konať, pretože si nepripúšťali realitu, ktorá bola taká hrozná, že sa psychicky nedala uniesť.

Arendtová správne poukazuje na zásadnú iracionálnosť zdanlivo racionálneho správania židovských komunit; keby sa ju však bola pokúsila hlbšie vysvetliť, jej správna a významná myšlienka by sa možno stretla s väčším pochopením. (Myslím, že Arendtová je pri komentovaní roztržiek, konfliktov a priorít v židovskej komunite, ktoré poslúžili nacistom, často necitlivá. Úmysel bol zväčša dobrý a výsledok sa nedal vždy predvídať.)

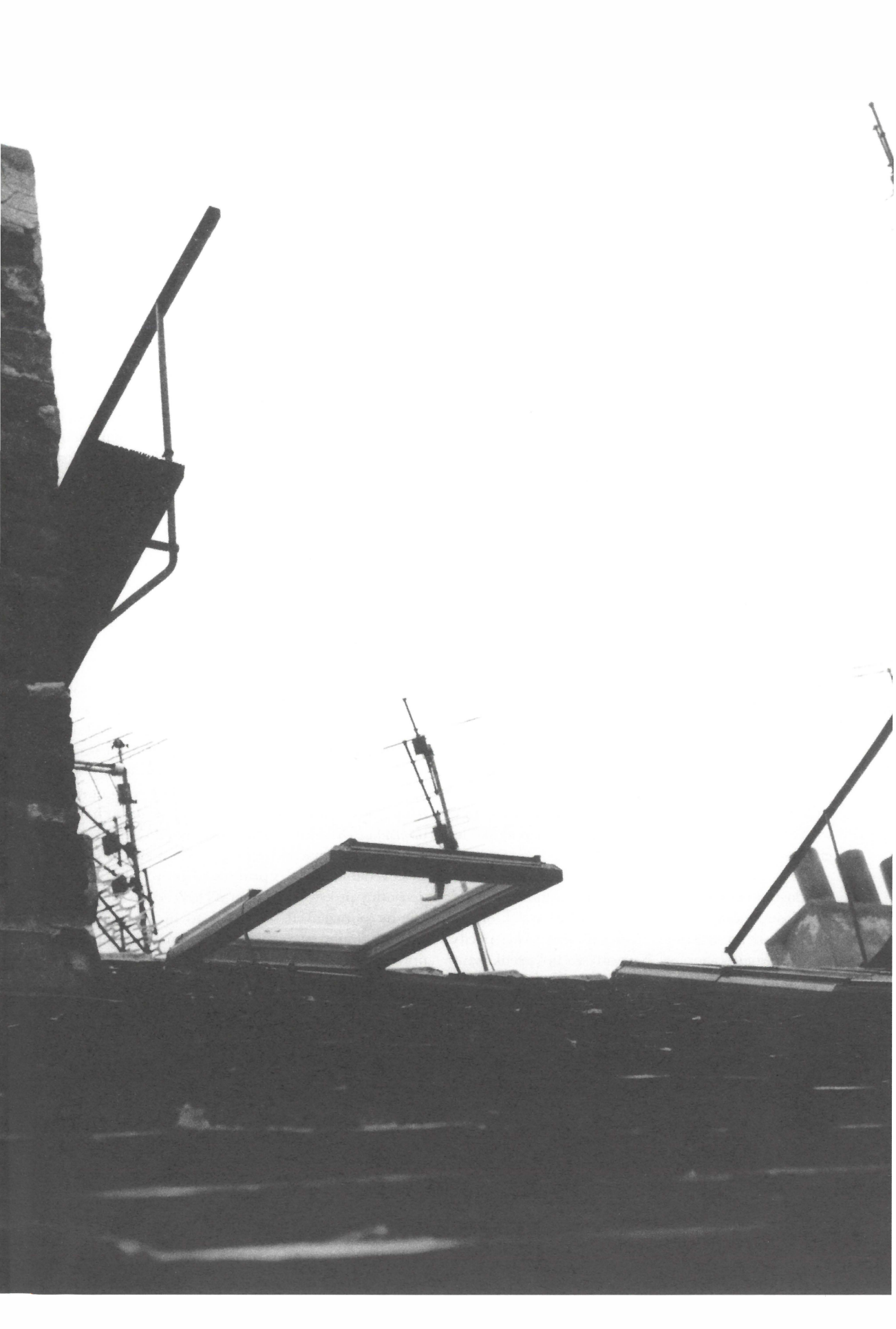
Arendtovej príliš horlivým dokazovaním, že Eichmann bol iba celkom obyčajný človek, budú pobúrení rovnako Židia i nežidia. Život by bol jednodu-

chý a oveľa bezpečnejší, keby beštiálne činy páchali iba beštie - napokon, takýchto beští je na svete len málo. Problém je v tom, že Eichmann bol pomerne obyčajný človek. Na svete je mnoho obyčajných ľudí a za istých okolností by konali tak ako Eichmann. Ako hovorí Simone Weilová, „keď nejaká svetská či duchovná moc vyčlení istú skupinu ľudí za hranice tých, ktorých život má istú cenu, potom človek pokladá za úplne prirodzené takýchto ľudí zabíjať... tomu sa dá vzdorovať len ak je človek nezlomný, čo však považujem za výnimku, pretože takých som nestretla.“ Ani my nie sme chránení. Naša jediná, aj keď chabá nádej spočíva v pochopení toho, čo sa stalo, čo sa môže stať obyčajným ľuďom, čo a za akých okolností dokážu títo ľudia urobiť.

Poslovia so zlými správami ani tieto správy sa zväčša netešia obľube. *New York Times* (ktoré trpia takmer neomylnou intuíciou) uisťujú svojich čitateľov, že Arendtová patrí k tým intelektuálnym vyrývačom, ktorí sú, samozrejme, absolútne nemorálni a nekompetentní, že ľudia sa stále delia na dobrých a zlých, že problém spočíva iba v tom, aby sme tých zlých potrestali, a že presne to sa stalo v Jeruzaleme. Existoval, existuje či môže existovať zákon na potrestanie takých obľudných zločínov, aké spáchali nacisti? Taký zákon neexistoval a neexistuje. Nacistické zločiny však volajú po treste - a čím sa dá potrestať iba potrestaním tých, čo ho spáchali -, preto by bolo morálne nesprávne, keby Eichmanna nepopravili. Bolo to však nesprávne z právneho hľadiska. Bolo to spravodlivé - ale nie podľa práva.

Niektorým rušivým momentom procesu sa dalo vyhnúť. Dalo sa zariadiť, aby svedkovia obhajoby mohli predstúpiť pred súd - mohla sa im udeliť dočasná imunita. Obžaloba mohla byť duchapľnejšia, vo výpovediach svedkov nemuselo byť toľko právne irelevantných podrobností, obhajoba mohla byť silnejšia. To by však na veci veľa nezmenilo. Vďaka férovosti a nezaujatému (v tom najlepšom zmysle slova) vystupovaniu sudcov boli fakty dostatočne preukázané. (A práve o to v procese išlo.)

Eichmanna totiž uniesli za cenu porušenia všeobecne platných právnych noriem, aby ho vzápätí obvinili práve z porušovania týchto všeobecne platných právnych noriem. Ani to však na veci veľa nezmenilo: človeka možno právoplatne odsúdiť bez ohľadu na to, ako sa dostal pred súd. Problém je v tom, že na súdnej moci sa nezakladá aj právomoc súdu. Aj keby sa bol Eichmann dostavil pred súd dobrovoľne, stále by tu chýbal platný použiteľný zákon. (Hoci Eichmannov únos je z hľadiska jeho právneho postavenia irelevantný, je to nepríjemný precedens. Bol by som nerád, ke-

by Rusi začali unášať západných Nemcov a súdiť ich ako nacistov alebo keby Egyptania začali unášať Izraelčanov a súdiť ich za ich zločiny proti Arabom. Našťastie sa už nič podobné neopakovalo.)

Podľa Arendtovej by bol vhodnejší medzinárodný tribunál, pretože hoci hlavnými obeťami boli Židia, cez nich bola spáchaná krivda na celom ľudstve. Je to nepochybne tak. No prítomnosť komunistických sudcov by veci nebola veľmi pomohla - títo sudcovia sú súčasťou systému, ktorý sa dosť podobá nacistickému režimu a ktorý páchal podobné, doteraz nepotrestané činy. (Aspoň o Stalinovi to dnes Rusi čiastočne pripúšťajú. Pomáhali mu pri tom súčasní sovietski vodcovia, ktorí sa obhajujú podobne ako Eichmann.) A v porovnaní s národným právom neexistuje žiadne platnejšie medzinárodné právo, ktorému by takíto eichmannovia podliehali - hlavný problém by sa teda nevyriešil.

Moderné trestné právo vyžaduje prítomnosť 'mens rea' (zlého úmyslu) - trest teda možno uložiť len vtedy, keď obžalovaný zámerné urobil niečo (alebo nezabránil niečomu), o čom vedel, že je to nesprávne (alebo čo by normálne ako nesprávne dokázal rozoznať), pričom sa tomu mohol vyhnúť. Eichmann nemohol vedieť, že porušuje izraelské právo, podľa ktorého bol súdený - v čase, keď páchal zločiny, neexistovalo ani toto právo, ani Izrael. Nebol súdený ani za porušovanie nemeckého práva. Navyše, Hitlerove rozkazy mali v nacistickom Nemecku silu zákona - a nimi sa Eichmann riadil. Sám sa považoval za horlivého, zákon zachovávajúceho úradníka. Eichmann neporušil medzinárodné právo - v tom čase žiadne medzinárodné právo, ktoré by sa zaoberalo "zločinmi proti ľudskosti", neexistovalo. Žijeme vo zvrchovaných štátoch a každý z nich je na svojom území rozhodujúcim zdrojom práva. Hitlerovu vládu (a teda aj jej právo) uznali ako legitímnu nemeckú vládu všetky štáty.

Aby sme boli presní, Eichmann raz či dvakrát na vlastné oči videl dôsledky svojej činnosti: bol pri bezprostrednom zavraždení niektorých svojich obetí - a bolo mu na vrácanie. Prekonal však svoje pocity a konal svoju povinnosť. Neverím, že bol preukázaný 'mens rea'. Eichmann vedel, čo robí, nevedel však, že je to nesprávne. Navyše, tak ako v nacistickom a sovietskom (aspoň v tom minulom) práve a tak ako v Norimbergu, aj v prípade Eichmanna sa uplatilo právo 'post factum', t. j. právo, ktoré v čase, keď Eichmann páchal činy, ktoré toto právo zakazovalo, neexistovalo. (Eichmann mohol byť iným postupom a podľa inej súdnej právomoci obvinený z porušovania mnohých národných práv - ako keby Al Caponeho uväznili pre neplatenie daní. Postup, ktorý bol napo-

kon zvolený, bol aj najčestnejší.)

Arendtová robí všetko, čo je v jej silách, aby obhájila porušenie princípu 'mens rea' a princípu 'nullum crimen sine lege' (zločinom je iba čin, ktorý porušuje platné právo, t. j. neexistuje retroaktívne trestné právo) zo strany spojencov a Izraela. Tvrdí, že nové zločiny si vyžadujú nové zákony, ktoré musíme vytvárať 'ad hoc' a uplatňovať retroaktívne. Presne tým sa však do práva zavádza bezzákonosť. Tak to bolo v Norimbergu a tak sa to ako precedens použilo v Jeruzaleme. Norimberský precedens však stanovuje iba to, že moc je na strane víťazov a nie to, že títo majú právo súdiť porazených. Arendtová si to kdesi v hĺbke duše uvedomuje a Eichmannova oslovuje s tým, že nakoľko odmietať žiť na zemi spolu s istými príslušníkmi ľudskej rasy, "nemožno od žiadneho človeka očakávať, že by chcel žiť na zemi spolu s vami. Z tohto, a len z tohto dôvodu musíte odvisnúť." Je to skvelý morálny argument (ktorý sme veľmi potrebovali). Morálne sudy však nie sú 'ipso facto' právnymi pravidlami. Úloha spočíva v tom, aby sme z nich takéto pravidlá urobili. A nástojčivým vynesením morálneho súdu sa z neho ešte nestáva zákon. Obávam sa, že sa tak nestane ani v dohľadnej budúcnosti, a pokúsím sa ukázať, prečo.

Eichmann sa riadil príkazmi, ktoré nemohol považovať za protiprávne. Tieto príkazy boli nemorálne či odporujúce "prirodzenému právu". Boli však protiprávne? Zdá sa, že odpoveď by mala znieť "áno" - no nie je to tak. Predovšetkým, "prirodzené (morálne) právo" sa, žiaľ, nedá ľahko určiť; preto je potrebné pozitívne právo, pričom prirodzené právo či morálku nemožno považovať za smerodajné pre zákonodarcov, ale pre tých, čo sa mu podrobujú. Rozkaz prezidenta Trumana na bombardovanie Hirošimy, ako aj spojenecké "strategické" bombardovanie nemeckých miest, napríklad Drážďan (o ktorých sa vedelo, že sa tam vojenské ciele nenachádzajú), porušili podľa mňa "pravidlá vedenia vojny" i prirodzené právo. (Tu už nebude žiadny proces - norimberský precedens sa vzťahuje iba na porazených. A tak je to aj s precedensom v Eichmannovom prípade.) Truman a spojenci boli úprimne presvedčení, že slúžia istému dôležitému politicko-vojenskému účelu, ktorý ospravedlňoval bombardovanie civilného obyvateľstva. No z tohto abstraktného hľadiska bol aj Eichmann, aj keď iracionálne, presvedčený, že pracuje pre víťazstvo a blaho Ríše. A my ho chceme obesť bez preukázania 'mens rea', čo znamená, že ani Trumana nemožno ospravedlniť, hoci aj v jeho prípade 'mens rea' chýbal. Eichmanna však nemožno porovnávať s Trumanom. Musíme ho porovnávať s pilotmi, ktorí pri vykonávaní nespochybniteľných rozkazov zhadzovali "strategic-

ké” bomby na Nemecko a atómové bomby na Hirošimu. Nielen že nekonali s ‘mens rea’, ale považovali aj za svoju povinnosť poslúchať príkazy nadriadených a nechať posúdenie svojej vojenskej a morálnej bezúhonnosti na nich. Tvrdiť, že je to nesprávne, znamená, že v prípade morálnych pochybností prechádza rozhodovacia moc - v každom prípade aspoň právo veta - z prezidenta na toho, kto má splniť prezidentov príkaz. Nevidím v tom žiadnu výhodu, pretože nemám dôvod sa domnievať, že úsudok tohto človeka je lepší než prezidentov úsudok, ba dokonca mám isté dôvody domnievať sa, že bude zrejme horší.

Chcem tým povedať, že môžeme dúfať, že pod riadením nebudú plniť jasne protiprávne príkazy nadriadených. No skutočne dôležité príkazy neboli (v Eichmannovom prípade ani v prípade bombardovania) a nebudú jasne protiprávne - hoci môžu byť nemorálne. (Niekoľko by mohol tvrdiť, že Eichmann niekedy porušoval právo vedome - keby to však odmietol urobiť, boli by ho obesili; a hlavné obvinenie spočívalo v tom, že sa držal práva.)

Pokiaľ existujú suverénne štáty, ktorých právo je na ich území právom zvrchovaným, neexistuje okrem ich vlastného žiadne právo, ktoré by ich občania mohli porušiť. Štát, akým bolo nacistické Nemecko, ktorý je nemorálny, môže byť porazený a víťazi môžu zaviesť vlastné pravidlá. To sa však môže stať aj štátu, ktorý nie je nemorálny. V oboch prípadoch je právom víťazov iba ich moc a právo vytvorené ‘ad hoc’.

Bolo nesporne lepšie, že zvíťazili spojenci. Dávam prednosť ich moci a právu, ktoré vytvorili oni. No toto právo ad hoc by sa mohlo stať zákonným právom iba vtedy, keby dokázali rozpracovať také právo a taký prístup, ktorému by rovnako podliehali oni i všetky ostatné štáty - a nie iba štáty porazené. Dúfať v takéto právo znamená dúfať, že raz nebude existovať totalitarizmus, vojny alebo aspoň vonkajšia moc. Ani nemeckí Židia nemohli byť chránení, keby sa nepodrobili vonkajšej moci či jej vysokým pohľadárom. Bola to však márna nádej.

Keby sa však táto nádej splnila, zrejme by otvorila novú Pandorinu skrinku. OSN je nepochybne príkladom toho, že medzinárodná organizácia nie je cestou k nadnárodnej autorite, ale že je to spolok, v ktorom sú národné stratégie potláčané medzinárodnými, ktoré majú len tú prednosť, že ich presadzujú mocnejšie, sebaavedomejšie či demagogickejšie vlády. Keby vznikol vážny problém, OSN by sa, samozrejme, rozpadla a víťazi - zrejme by sa nazvali OSN - by tak ako predtým súdili podľa vlastnej vôle porazených. OSN však nemôže zabrániť ničomu vážnemu - nemá ani silu, ani právo, aby zabránila sovietskej invázii do Maďarska či

invázii do Laosu. V Kórei išlo, pravda, o vojnu medzi členmi OSN - o vojnu medzi Spojenými štátmi a ich spojencami a Ruskom a jeho spojencami. (Keby Rusi a ich spojenci bojovali pod zástavou OSN, zmenili by sa iba oficiálne klíše, nič viac.)

Tam, kde skutočne bola povolaná armáda OSN, ako napríklad v Kongu, presadzovala najpochybnejšiu formu práva ‘ad hoc’, porušila všetko, čo pôvodne slúbila bojujúcim stranám, s nadšením porušovala práva a pravidlá vedenia vojny - správala sa teda rovnako barbary ako každá iná národná armáda. OSN sa ani len nepokúsila vziať svojich vojakov za ich ukrutnosti na zodpovednosť - a v tomto ohľade ďaleko zostala za väčšinou národných armád. (A dnes je zrejme ťažšie zistiť, kto dával isté príkazy v Kongu, ako zistiť, kto a čo prikazoval v nacistickom Nemecku.) Nie je to veľmi povzbudivá perspektíva. Pokiaľ nebudeme mať dôvod veriť, že nadnárodná autorita urobí niečo viac, než len že nás dostane z dažďa pod odkvap, budeme musieť byť opatrní.

Čo povedať na záver? Istí ľudia, ktorí si podľa každého morálneho pravidla zasluhujú trest, sa dostali do rúk zainteresovaným stranám a boli potrestaní. Ich činy boli zaznamenané, aby ich každý mohol vidieť, a oni ich mohli vysvetľovať a obhajovať sa. To bolo prednosťou pseudolegálnej formy súdneho procesu. Fakty boli preukázané, a týchto ľudí popravili obesením. Bol to zaslužený trest, ale nebol to trest podľa práva. Naopak, právne authority počas tohto procesu porušovali prastaré a potrebné právne zásady. Nestanovilo sa nijaké použiteľné pravidlo, podľa ktorého by sa v budúcnosti v podobnom prípade mohlo popravovať obesením - vznikol iba dojem, že každý porazený či slabý bude vydaný napospas vôli víťaza. Tu sa však žiada čosi viac. Potrebu si však nesmieme zamieňať s jej uspokojením.

Z anglického originálu *Crimes Against Humanity*
preložila Lubica Hábová.

EDWIN SAMUEL
JEDEN ZA ŠEŠŤ MILIÓNOV

Saturday Review, roč. 46
máj 1963

Väčšina materiálu tejto knihy už vyšla v piatich článkoch v zmenenom poradí v časopise *The New*

Yorker, ktorý pred dvoma rokmi vyslal Arendtovú na Eichmannov proces do Jeruzalema. Jej otvorené, miestami sarkastické komentáre k celému Eichmannovmu prípadu už priviedli do zúrivosti mnohých Židov v diaspore, ktorí sú stále veľmi citliví na akúkoľvek zmienku o Hitlerovom holocauste. Táto kniha zasa pravdepodobne privedie do zúrivosti mnohých Izraelčanov, ktorých veľmi ľahko podráždí, keď niekto zvonku kritizuje kroky izraelskej vlády.

Niektorí kritici Arendtovej tvrdia, že hoci tomu, že bola prítomná na procese a odvtedy zrejme preskúmala veľké množstvo publikovaného materiálu, v jej knihe je veľmi mnoho omylov. Možno je to tak, no jednako je to pozoruhodný pokus zasadiť toto hrozné obdobie do správnej perspektívy a vyjsť tak v ústrety bežnému čitateľovi.

Je pravda, že žiadny Američan píšuci o 2. svetovej vojne nemôže, ak v krajinách zasiahnutých vojnou vtedy nebol, úplne doceniť pomery, aké vtedy vládli - a to dokonca ani vo Veľkej Británii. Územie Spojených štátov nikdy nebolo bombardované a niekto, kto si pohodlne sedí na tejto strane Atlantiku, len ťažko dokáže pochopiť všetky pocity Britov, bezmocne sa prizierajúcich, ako sa ich mestá pomaly obracajú na prach pod nemeckými bombami. Podobne ani Angličan, ktorého krajinu Nemci nikdy nenapadli, nemôže skutočne pochopiť, čo to znamenalo žiť roky v okupovanej Európe pred zlovestným zrakom všadeprítomného gestapa. Dokonca ani Francúzi, Belgičania či Dáni, ktorí pretrpeli vojnu pod nemeckou okupáciou, nemôžu skutočne pochopiť, čo to muselo byť pre Rusov, Poliakov a Židov vo východnej Európe, keď sa cez ich mestá prehnali nacistické hordy.

Arendtová, ktorá utiekla z Nemecka v 1933 - predtým ju zatkli za zhromažďovanie údajov o oficiálnom antisemitizme - si toho berie na plecia poriadne veľa, keď tak ostro kritizuje činy tých, čo boli neskôr ešte viac prenasledovaní. Zničujúcej kritike podrobuje najmä dr. Rudolfa Kastnera, viceprezidenta Sionistickej organizácie v Budapešti, ktorému sa podarilo spolu s 1683 príbuznými, priateľmi a ďalšími prominentnými Židmi dostať do Švajčiarska a ktorý pritom pripustil, aby takmer pol milióna jeho súkmeňovcov, maďarských Židov, podľahlo falošnému pocitu bezpečnosti, no tak či tak skončili v plynových komorách. No ako si môže byť taká istá, čo by robila, keby bola v desivej situácii dr. Kastnera?

Ešte aj teraz, po tom všetkom, čo bolo o holocauste napísané, sa mi to celé zdá neuveriteľné. Keď som počas 2. svetovej vojny pracoval na úrade britskej cenzúry a narazili sme v listoch vojnových zajatcov na prvé obozretné, ale neklamnú zmienu o plynových

komorách, sám som nechcel veriť, že skutočne existujú. Ako predstaviteľ palestínskej vlády som niekoľko rokov predtým oficiálne navštívil hitlerovské Nemecko (aby sa urýchlila emigrácia Židov do Palestíny) a na vlastné oči som videl, ako nemecké úrady zaobchádzali s nemeckými Židmi.

Eichmannov proces v Jeruzaleme, na ktorom som sa tiež krátko zúčastnil, bol nesporne, ako na to poukazuje Arendtová, štátnym procesom. Bol verejným protestom izraelskej vlády v zastúpení všetkých Židov proti celému svetu. Bol pokusom podať priame svedectvo a zaplniť biele miesta, pokiaľ ide o brutálnosť, s akou nacisti zaobchádzali so Židmi. No proces vyvolal u samotných Izraelčanov, najmä u mladej generácie, neočakávaný vedľajší efekt. Títo ľudia a ich otcovia patria k hrdinskej generácii, naučenej na Strednom východe bojovať o svoj život proti beznádejnej presile. Tí jednoducho nevedia pochopiť, ako jedna celá generácia európskych Židov mohla ísť pokojne na smrť.

Ako kompenzácia tejto zjavnej pasivity sa teraz oslavuje zúfalá vzbura vo varšavskom gete ako veľkolepá heroická udalosť. Slabo ozbrojení Židia z Varšavy, neveriaci v ďalší postup lahostajných ruských armád, sa odhodlali na to, čo chcel Churchill poradiť Angličanom v prípade, keby bol Hitler v roku 1940 skutočne napadol Britániu. Churchill razil heslo "Vždy môžete jedného vziať so sebou!" a 60 000 varšavských Židov vzalo mnoho nacistických vojakov so sebou na smrť. Každá doba, každá krajina, každý národ potrebuje svojich autentických hrdinov.

No takmer vo všetkých ďalších prípadoch európski Židia skutočne neodporovali a príčina je dnes jasná. Ich vyhubenie plánovali nacisti metodicky a vedecky, aby vylúčili akúkoľvek možnosť odporu. Arendtová to ukazuje v troch po sebe nasledujúcich kapitolách svojej knihy nazvaných "IV. Prvé riešenie: vyhnanie", "V. Druhé riešenie: koncentrácia", "VI. Konečné riešenie: zabitie". Tento hrôzostrašný postup bol pôvodne vymyslený pre nemeckých Židov. Vyrástli v režime založenom na rovnakých právach: stali sa Nemcami židovského vierovyznania a sionizmus a Palestínu ako útočisko odmietali, až kým nebolo neskoro. Miešané manželstvá a konvertovanie boli častým javom (ale nezachránili ich). Len málokto musel bojovať o svoj život. Mein Kampf bol pre nich zlým snom, ktorý čoskoro pominie. Nemali nijaké zbrane, nijaký vojenský výcvik a nijakých energických vodcov.

Nacisti urobili všetko, aby zabránili židovskému odporu. Nemeckí Židia boli pomaly a postupne izolovaní od ostatného obyvateľstva a potom degradovaní. A to všetko legálnou cestou. Každý osamotený protiútok končil ďalekosiahlymi represáliami proti celému

nemeckému židovstvu. Nikdy nedošlo k takému jasnému momentu, že by všetci Židia v okupovanej Európe vyhlásili „Za týmto si stojíme“, až kým nestáli nahí pred svojimi čerstvo vykopanými hrobmi, čakajúc na guľku do hlavy, ale vtedy už skutočne bolo príliš neskoro.

Hannah Arendtová navrhuje útek. Ale kam? Dánskych Židov mohli odvážni dánski kresťania nechať zmiznúť iba vďaka tomu, že Švédsko bolo neutrálnou krajinou a iba na miľu cez úzky pás vody. Nikde inde nebolo útočiska. Iba málo Poliakov, Rumunov či Maďarov by riskovalo život, aby zachránili život svojim židovským susedom. Skôr to bolo tak, že áriji odovzdali nacistom každého, koho našli ukrytého vo svojej stodole. Niekoľkým Židom sa podarilo pripojiť k ruským či poľským partizánskym skupinám a vojnu prežili - ale tých bolo veľmi málo.

Na procese v Jeruzaleme sa veľa hovorilo o Eichmannovej osobnosti. Arendtová ju výstižne charakterizuje v podtitule svojej knihy ako „Banálnosť zla“. Eichmann bol banálny, no jeho myslenie bolo pokrivené; len málo podliehal zábranám, aké fungujú

u normálnych ľudí. Je škoda, že izraelské trestné právo nevynáša rozsudok podobne ako v Británii: „Vinný, ale duševne chorý“. Pre ľudí ako ja, ktorí sú proti trestu smrti za každých okolností, by to bolo jedno z možných riešení. Pomohlo by jasne ukázať, že Hitler a jeho stúpenci boli nebezpeční šialenci a podobný terorizmus sa môže znovu objaviť. Nevýhodou takéhoto „konečného riešenia“ Eichmannovho prípadu by boli náklady spojené s jeho ďalším životom na izraelskej pôde. Izrael nemá k dispozícii žiadnu Elbu ani Svätú Helenu. Ak by bol doživotne uväznený v Izraeli, muselo by sa vybudovať zvláštne nepriestrelné zariadenie, inak by ho niekto z tých, čo prežili a čo sú stále naplnení duchom pomsty, určite zavraždil. Preto bolo zrejme nevyhnutné, aby Eichmanna oficiálne popraviť. No jeho smrť je iba ďalším krokom v boji medzi dobrom a zlom - čo je téma, ktorú Arendtová tak skvele rozpracovala vo svojich predchádzajúcich knihách. Táto o Eichmannovi je cenným príspevkom do tejto série, ktorá je jej celoživotným dielom.

Z anglického originálu *One for Six Millions* preložila Lubica Hábová.